

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія**

Петручок Дмитро Іванович

**ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ОПТИМІЗАЦІЮ ВИТРАТ
ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ**

спеціальність: 015 Професійна освіта
освітньо-професійна програма «Фінансова грамотність»
кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Круп'як І. Й.

ТЕРНОПІЛЬ – 2025

Анотація

Петручок Д. І. Вплив фінансової грамотності на оптимізацію витрат домогосподарств в Україні. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 015 – Професійна освіта, освітньо-професійна програма «Фінансова грамотність» – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2025.

У кваліфікаційній роботі розкриті сутність витрат домогосподарств, чинники їхнього формування та підходи до класифікації; охарактеризовані тенденції здійснення споживчих та неспоживчих витрат домогосподарств; обґрунтовано вектори оптимізації витрат домогосподарств у контексті підвищення фінансової грамотності суспільства та раціоналізації державного втручання.

Annotation

Petruchok D. I. The impact of financial literacy on the optimisation of household expenditures in Ukraine. Manuscript.

Research for a master's degree in speciality 015 – Vocational Education, educational and professional programme “Financial Literacy” – West Ukrainian National University, Ternopil, 2025.

The qualification work reveals the essence of household expenditures, factors of their formation and approaches to classification; characterises trends in consumer and non-consumer expenditures of households; substantiates vectors of optimisation of household expenditures in the context of improving financial literacy of society and rationalisation of state intervention.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ	8
1.1. Економічний зміст та чинники формування витрат домогосподарства.....	8
1.2. Наукові підходи до класифікації витрат домогосподарств та їх характеристика.....	15
Розділ 2. ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВАМИ В УКРАЇНІ.....	25
2.1. Тенденції формування та об'ємно-структурні параметри споживчих витрат домогосподарств.....	25
2.2. Структурно-динамічний аналіз неспоживчих витрат домогосподарств.....	33
Розділ 3. ВЕКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ.....	40
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

В ринковій економіці витрати домогосподарств є важливим параметром соціально-економічного розвитку, що об'єктивно відображає рівень добробуту суспільства, структуру споживання та можливості задоволення матеріальних і нематеріальних потреб різних верств населення, ступінь фінансової стійкості домогосподарств. Вони охоплюють широкий спектр витрат, зокрема на купівлю продовольчих і непродовольчих товарів, оплату комунальних платежів, послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, сплату податків, здійснення інвестицій тощо. Аналіз структури та динаміки витрат дозволяє оцінити тенденції у соціально-економічному розвитку країни, ефективність політики держави щодо впливу на фінанси домогосподарств, зробити висновки про рівень їхньої адаптації до змін у макроекономічному середовищі.

Необхідність оптимізації витрат домогосподарств викликана не тільки державним інтересом, але в першу чергу важлива для самих домогосподарств як споживачів благ. В умовах воєнних дій та спричинених ними економічної нестабільності, зростання цін на товари та послуги, а також негативних змін на ринку праці раціональне управління витратами стає критично важливим для забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Вдумливий розподіл їхніх доходів та скорочення надмірних споживчих витрат, збільшення інвестиційних вкладень у довгострокові активи є необхідними умовами формування стійкої фінансової бази для кожного домогосподарства.

Вагому роль у процесі оптимізації витрат домогосподарств відіграє фінансова грамотність, адже вона забезпечує здатність населення ухвалювати зважені фінансові рішення, планувати споживчий бюджет, оцінювати ризики та використовувати ефективні інструменти управління власними ресурсами. Лише освічені споживачі здатні критично оцінювати фінансові продукти, уникати спонтанних витрат, раціонально розподіляти власні ресурси та формувати дієві стратегії довгострокового заощадження. Відтак, підвищення рівня фінансової

грамотності сприяє не лише покращенню добробуту окремих домогосподарств, а й зміцненню фінансової системи загалом.

Проблеми управління витратами домогосподарств представлені у працях багатьох науковців вітчизняної та зарубіжної фінансової науки. Вони отримали відображення у роботах таких зарубіжних вчених, як Г. Беккер, У. С. Джевонс, І. Фішнер, а також представників вітчизняної науки Т. Кізими, В. Вітлінського, А. Сидорчука, С. Коваль, Б. Тимченка, Т. Богданової, О. Замори, О. Шевченко, С. Панчишина, Н. Холода, Г. Коцюрубенко та багатьох інших. Проте, значний вплив, який справляє продовження війни, економічна нестабільність та інші чинники на рівень життя суспільства та його можливості щодо задоволення потреб вимагають постійної уваги до цієї тематики з боку наукової спільноти. Це визначає актуальність теми дослідження, її мету та завдання.

Мета і завдання наукового дослідження. Метою роботи є поглиблення теоретичних засад та практики здійснення витрат домогосподарств, а також обґрунтування значення фінансової грамотності у їхній оптимізації в сучасних умовах. Поставлена мета має комплексний характер і визначає необхідність вирішення низки наукових завдань:

- розкрити економічний зміст та чинники здійснення витрат домогосподарств;
- охарактеризувати наукові підходи до класифікації витрат домогосподарств;
- виявити тенденції формування та проаналізувати об’ємно-структурні параметри споживчих витрат домогосподарств;
- провести структурно-динамічний аналіз неспоживчих витрат домогосподарств;
- обґрунтувати вектори оптимізації витрат домогосподарств у контексті підвищення фінансової грамотності та раціоналізації державного втручання.

Об’єктом дослідження виступають витрати домогосподарств.

Предметом роботи є теоретичні та прикладні аспекти оптимізації витрат домогосподарств на основі підвищення фінансової грамотності й раціоналізації державного втручання.

Методи дослідження. Дослідження було проведене із застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема діалектичного й системного методологічних підходів, методів аналізу, синтезу, абстрагування, дедукції – при розкритті сутності витрат домогосподарства та чинників, які визначають їхні параметри; методів структурно-динамічного, порівняльного аналізу, графічного представлення, табличного аналізу, спостереження – при оцінюванні практики здійснення споживчих та неспоживчих витрат населення; методи абстрагування, узагальнення, індукції, синтезу, загальні логічні закони – при обґрунтуванні перспектив оптимізації витрат домогосподарств, написанні висновків до роботи.

Теоретичну основу дослідження забезпечують наукові праці з тематики витрат домогосподарств та управління ними, зокрема монографічна література, публікації у наукових журналах категорії «Б», збірниках наукових конференцій, аналітичні огляди Національного інституту стратегічних досліджень, звітні дані Національного банку України, Державної служби статистики України, правові документи відповідно до предмету дослідження, інші джерела.

Наукова новизна роботи полягає у поглибленні теоретичної бази витрат домогосподарств в частині обґрунтування зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на їхні параметри, розвиток класифікації цих витрат у контексті розмежування на контрольовані й неконтрольовані витрат зі сплати податків, а також обґрунтування впливу фінансової грамотності на оптимізацію витрат домогосподарств.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що напрацьовані висновки щодо раціоналізації державного втручання у процеси оптимізації витрат домогосподарств можуть бути використані при виробленні пріоритетів фіскальної та соціальної політики, а пропозиції щодо реалізації заходів, спрямованих на підвищення фінансової грамотності населення можуть

бути застосовані на державному та місцевому рівні для його стимулювання приділяти більшу увагу раціональному управлінню власними витратами.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Окремі наукові ідеї та висновки роботи були представлені на наукових семінарах кафедри фінансів ім. С. І. Юрія та відображені у наукових публікаціях автора у збірниках праць «Фінансове забезпечення сталого розвитку» та «Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 61 сторінку, основний зміст роботи викладено на 52 сторінках. Робота містить 6 таблиць, 6 рисунків, 2 додатки, список використаної літератури містить 61 джерело.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Економічний зміст та чинники формування витрат домогосподарства

Витрати домогосподарств відіграють вагому роль в економічній системі, створюючи багатоаспектний вплив на усі аспекти її функціонування. Вони є не тільки інструментом задоволення матеріальних та духовно-культурних потреб громадян, але й належать до найважливіших чинників, що визначають динаміку споживчого попиту як драйвера економічного зростання. Через формування попиту на товари і послуги витрати домогосподарств впливають на виробництво, зайнятість і стабільність фінансової системи. Зважаючи на ці обставини, вивчення витрат домогосподарств є важливим напрямом економічної науки, адже дозволяє зрозуміти механізми формування споживчої поведінки населення, оцінити рівень добробуту та ефективність соціально-економічної політики держави. В умовах політичної невизначеності, безпекових ризиків та воєнних дій наукове вивчення витрат домогосподарств набуває особливого значення, оскільки дає інформацію для своєчасного корегування політики держави у сфері доходів. Вивчення витрат домогосподарств дозволяє не лише оцінити рівень життя населення, але й виявити основні чинники, що формують споживчу поведінку, зокрема інфляційні процеси, рівень зайнятості, доступність кредитних ресурсів і державну політику у царині соціального захисту. У зв'язку з цим, усебічне вивчення витрат домогосподарств є важливим інструментом для прогнозування соціально-економічного розвитку та формування ефективних управлінських рішень.

Незважаючи на певний сплеск уваги з боку наукової спільноти до пізнання природи витрат домогосподарств, який спостерігався на початку 2010-х років, на теперішній час наукові дослідження з цієї тематики мають поодинокий характер.

На думку О. Кириленко, С. Коваль, А. Сидорчука та І. Сидор, серед науковців спостерігається практична однотайність щодо поглядів на тлумачення сутності поняття витрат домогосподарств [22], хоча на наш погляд, з цією думкою складно погодитись. У наукових поглядах вчених можна зустріти винятково різноманітні позиції щодо розуміння цього поняття та його структуризації. Зокрема, доцільно навести наукову позицію Т. Кізими, яка системно вивчає сферу фінансів домогосподарств, в тому числі витрати як їх складову. На її думку, витрати домогосподарств – це «грошові кошти або інші матеріальні активи (наприклад, продукція особистого підсобного господарства), які вже використані домашнім господарством з метою задоволення особистих чи колективних потреб» [26, с. 62]. У наступних працях вчена дещо модифікує власну позицію, характеризуючи витрати домогосподарств як «фактичні затрати грошових та матеріальних ресурсів, які спрямовуються на задоволення поточних потреб домогосподарства і є необхідними для забезпечення його життєдіяльності і розвитку» [29, с. 246]. У першій дефініції Т. Кізима звертає увагу на джерела доходу, з яких утворюються витрати, а також цілі, на які вони спрямовуються, при цьому не розкриваючи їхню природу. В іншому визначенні вчена обмежує витрати домогосподарств лише їх поточною частиною, упускаючи такі важливі їх складові, як інвестиційні витрати.

Ці упущення враховують у дефініції витрат домогосподарств Т. Богданова та Л. Іванова. Вони визначають це поняття як «суму платежів домогосподарств та населення за отримані товари й послуги, суму коштів, направлених на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, на будівництво, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки тощо» [58, с. 112]. Такий підхід до формулювання сутності поняття витрат домогосподарств вважаємо не зовсім вдалим, оскільки перелічування самих складових не дає розкриває їхньої природи та особливостей утворення.

Подібний підхід застосовують автори підручника «Фінанси» за редакцією С. Юрія та В. Федосова. На їхню думку, витрати домогосподарств являють собою «сукупність платежів, що здійснюються домогосподарством для

забезпечення його життєдіяльності. Вони об'єднують витрати на придбання продовольчих і непродовольчих товарів і оплату послуг, інвестиційні витрати, податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти» [55, с. 355]. Попри те, що науковці розширюють спектр витрат домогосподарств, долучаючи до нього витрати інвестиційного спрямування й на сплату зобов'язань, стверджувати про те, що ці витрати пов'язані виключно із забезпеченням життєдіяльності домогосподарства недоречно. Як аргумент, слід навести сучасну ситуацію, коли домогосподарства значну частину власних доходів спрямовують на благодійну допомогу військовим та особам, які постраждали від воєнних дій, на реалізацію гуманітарних проєктів. Ці витрати жодним чином не пов'язані із потребами життєдіяльності конкретного домогосподарства, але є важливою складовою сукупних витрат.

Натомість, О. Замора і Л. Ярема звертають увагу на таку складову витрат домогосподарств, як квазівитрати, тобто блага, які держава надає безоплатно для громадян за бюджетний кошт. З урахування цієї позиції, вчені зазначають, що витрати домогосподарств складаються з «грошових витрат ... вартості спожитих домогосподарством і подарованих ним родичам та іншим особам продовольчих товарів ... суми пільг та субсидій» [21, с. 51]. Подібну позицію щодо розкриття сутності витрат домогосподарств займають Л. Юрчишена [57, с. 158], Л. Ліпич, О. Івашко, С. Мостенець [34, с. 38] та ін. Проте, наведене визначення порушує один із базових логічних законів наукових досліджень, що не допускає тлумачення будь-якого явища через тотожні поняття (у цьому випадку, це термін «витрати»).

Причиною поширеності серед вчених такого підходу до тлумачення витрат домогосподарств вважаємо те, що його використовують у діяльності органів офіційної статистики при спостереженні цієї сфери економічних відносин. Так, у методологічних поясненнях до розділу «Демографічна та соціальна статистика» сукупні витрати домогосподарств розглянуто як «суму споживчих і неспоживчих сукупних витрат ... в тому числі фактично сплачені грошові витрати домашнього господарства, вартість натуральних надходжень, суму пільг та безготівкових

субсидій» [35, с. 13]. Аналогічну дефініцію містить статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України» [9, с. 428-429]. У ньому також примічено, що складу сукупних витрат домогосподарств зараховують передану іншим особам допомогу у вигляді продуктів харчування, вирощених у власному підсобному господарстві. У Статистичному щорічнику за 2022 рік витрати домогосподарств деталізують з точки зору форми їхнього здійснення, тобто грошової і негрошової складових. Зокрема, деталізовано витрати у формі пільг та субсидій, до яких зараховують вартість отриманих домогосподарствами безкоштовних медичних, транспортних послуг, пільг з оплати комунальних благ та інше. Щодо грошових витрат, то вони об'єднують витрати на оплату товарів і послуг для власного споживання, витрати, пов'язані із веденням особистого підсобного господарства, а також на придбання фінансових активів (валютних цінностей, цінних паперів, банківські вкладення), сплату податків та інших платежів [52, с. 55-56].

Найбільш вдалим з точки зору розкриття сутності витрат домогосподарств вважаємо підхід С. Мочерного, який характеризує витрати домогосподарств як «суму усіх грошових коштів і благ матеріального стану, котрі витрачені в ході виконання домогосподарствами своїх економічних функцій, в результаті чого між домогосподарствами, з одного боку, та відповідними гілками влади, фінансово-кредитними установами й іншими суб'єктами, з іншого боку, виникають відносини приватного та неприватного характеру на різних етапах суспільного відтворення» [36]. Незважаючи на те, що ця дефініція не містить деталізації статей витрат, вона чітко пов'язує їх з виконання економічних функцій домогосподарства у всій їхній різноманітності, а також фокусує увагу на тому, що витрати є елементом фінансової діяльності домогосподарства.

Витрати домогосподарств формуються у складному середовищі, що об'єднує комплекс чинників внутрішнього та зовнішнього походження та різного характеру дії. До чинників зовнішнього походження, які визначають об'ємно-структурні параметри витрат домогосподарств належать:

– рівень економічного розвитку країни та її національного доходу. У країнах із високим рівнем розвитку та добробуту суспільства структура витрат населення суттєво відрізняється від показників держав, які розвиваються, а тим більше країн, що належать до числа найбідніших. Відповідно до закону Е. Енгеля про структуру витрат, із збільшенням добробуту домогосподарства частка витрат на товари першої необхідності поступально знижується, хоча обсяг цих витрат в абсолютній сумі може продовжувати збільшуватись. Поряд з купівлею більш якісних продуктів харчування та інших товарів першочергової потреби, такі домогосподарства більш активно витрачають кошти на придбання товарів розкошів, відпочинок та інші витрати, які є атрибутами заможного життя. Навпаки, якщо у країні спостерігається криза, що позначається на рівні життя населення, то домогосподарства схильні переходити до споживання більш дешевих товарів і послуг, а в структурі витрат зростає частка благ першочергової потреби;

– схильність до заощаджень, зважаючи на їхню обернену корельованість із витратами домогосподарств. Чим більший інтерес домогосподарства виявляють до заощаджень, тим меншими будуть їхні витрати на придбання товарів і послуг. При цьому також можна стверджувати про залежність схильності до заощаджень від рівня доходу домогосподарства – чим більш заможним воно є, тим більш активно члени такого домогосподарства заощаджують кошти, формуючи багатство;

– рівень позикового процента на фінансовому ринку, який по-різному може впливати на домогосподарства. З одного боку, підвищення процентних ставок на фінансовому ринку спонукає частину домогосподарств більше заощаджувати, бо це дає підстави очікувати збільшення доходів в майбутньому за рахунок процентів чи дивідендних виплат. З іншого боку, зростання процентних ставок за позиками може спонукати частину домогосподарств відкласти плани із споживчих покупок до більш сприятливих обставин, коли процентні ставки знизяться. Крім того, для частини домогосподарств, які взяли кредити на купівлю житла чи інші потреби на умовах плаваючого відсотка,

підвищення рівня процентних ставок означатиме зростання витрат на обслуговування позики, а отже потребу в перерозподілі витрат на інші цілі;

– рівень політичної та економічної стабільності в країні. Зокрема, у випадку політичних потрясінь, економічної нестабільності та невпевненості у перспективах економічного зростання значна частина домогосподарств схильна відкласти вагомі покупки до стабілізації ситуації та більшої її визначеності. Вплив цього чинника також виявляється через рішення домогосподарств на фінансовому ринку – у періоди невизначеності та значних коливань процентних ставок населення більш схильне відтермінувати здійснення фінансових операцій, що впливає на споживчі витрати та заощадження;

– рівень безробіття та конкуренції на ринку праці, що впливає на витрати домогосподарств у кількох ракурсах: по-перше, у випадку тимчасового безробіття громадяни схильні до економії власних коштів та обмеження витрат через низький дохід і відсутність впевненості у майбутньому; по-друге, високий рівень безробіття в країні та гостра конкуренція на ринку праці посилюють невпевненість у власних перспективах серед тих, хто має роботу, що може стати перешкодою для здійснення масштабних покупок; по-третє, у випадку безробіття та високої конкуренції люди вважають за доцільне витратити більшу частку свого доходу на підвищення своєї кваліфікації, пошук місця роботи та інші супутні витрати, що обмежує можливості купівлі товарів та послуг іншого характеру;

– загальний рівень оподаткування в країні. Підвищення ставок податків на особисті доходи негативно впливає на можливості домогосподарств щодо купівлі товарів та послуг, здійснення заощаджень. Прогресія в оподаткуванні доходів є одним з інструментів не тільки вирівнювання доходів населення, але й обмеження споживчих можливостей заможних прошарків суспільства, стримування попиту на окремі товарні групи. Подібним чином на витрати впливає політика держави у сфері непрямого оподаткування, адже підвищення універсального акцизу веде до підвищення загального рівня цін в країні, а

корегування ставок специфічних акцизів впливає на доступність окремих видів товарів та послуг, що безпосередньо впливає на споживчі настрої населення.

Не менш вагомим є вплив на витрати домогосподарств внутрішніх чинників, які зумовлені специфікою складу конкретної сім'ї. Незважаючи на значну кількість чинників, серед них доцільно виокремити наступні:

– рівень доходів домогосподарства, який залежить від вікового складу його членів, наявності роботи та інших характеристик. Для домогосподарств, до складу яких входять особи пенсійного віку, в Україні характерна поведінка обмеження сукупних витрат через низький рівень доходів, оскільки рівень пенсійних виплат більшості пенсіонерів не забезпечує їм гідного життя. Як свідчать статистичні дані, структура споживчих витрат багатодітних та бездітних сімей значно відрізняється, адже народження та виховання дітей вимагає значних витрат, тоді як соціальні виплати для багатодітних є вкрай недостатніми. Рівень доходів домогосподарств, а отже його можливості щодо здійснення сукупних витрат, також залежать від сфери працевлаштування його членів, оскільки рівень міжгалузевої диференціації доходів у формі заробітної плати в Україні сягає кількох разів;

– схильність до наслідування, «стадний інстинкт» суспільства. Витрати на окремі товари та послуги можуть суттєво змінюватись залежно від того, наскільки модними вони вважаються з точки зору відомих людей, «блогерів», телезірок та ін. Іноді громадяни схильні купувати товари з низькою корисністю, але які вважають атрибутом розкішного життя та слідування модним трендам. Модні товари, які користуються підвищеним попитом, відзначаються високою ціною, що також має свій вплив на структуру витрат домогосподарств [16];

– рівень фінансової грамотності членів домогосподарства, адже він визначає здатність людини ухвалювати раціональні споживчі рішення, уникати фінансових ризиків. Фінансово освічені індивіди більш усвідомлено підходять до структури своїх витрат, планують бюджет, формують заощадження та інвестують кошти з урахуванням довгострокових перспектив. Це дає можливість уникнути надмірних споживчих витрат, знизити рівень кредитної залежності та

підвищує фінансову стабільність домогосподарства. Навпаки, низький рівень фінансової грамотності стає причиною імпульсивних витрат, накопичення боргів й неспроможності особи заощаджувати. Це підвищує рівень вразливості домогосподарства до економічних криз, інфляції та змін на ринку праці. Фінансова грамотність також допомагає населенню ефективно використовувати фінансові інструменти, такі як страхові продукти, добровільні пенсійні програми та інвестиційні можливості, що сприяє формуванню довгострокової економічної безпеки.

Таким чином, витрати домогосподарств є складним економічним явищем, яке формується під впливом багатьох чинників, здійснює багатоаспектний вплив на рівень добробуту суспільства та перспективи економічного зростання. Вагома роль, яку витрати домогосподарств відіграють в економічній системі, визначає необхідність вироблення продуманої політики держави щодо їх регулювання, що не тільки забезпечить додатковий імпульс для розвитку економіки, але й також сприятиме підвищенню рівня життя усіх верств населення.

1.2. Наукові підходи до класифікації витрат домогосподарств та їх характеристика

Важливим моментом розкриття теоретичних засад витрат домогосподарств є їхня класифікація у розрізі різних ознак. У статистичних спостереженнях при оцінюванні показників витрат домогосподарств використовують підхід до їхнього поділу на грошові та негрошові (натуральні). До грошових зараховують витрати домогосподарств, які вони здійснюють на купівлю матеріальних і нематеріальних благ для продовження власної життєдіяльності. Натуральні витрати відзначають споживчу вартість благ, вироблених в особистому підсобному господарстві за рахунок індивідуальної діяльності членів домогосподарства (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Характеристика та модель розрахунку сукупних та грошових витрат домогосподарств

Джерело: складено автором на основі [29]

Крім цього підходу, в науковій літературі представлено широкий перелік ознак для класифікації витрат домогосподарств, які виражають їхні особливості. Поряд із «традиційними» ознаками класифікації, зокрема за необхідністю, регулярністю здійснення, розміром, функціональним призначенням та іншими, у наукових джерелах представлені й «оригінальні» підходи до їх розмежування. Так, Р. Дженкінс та Н. О'Лірі пропонують поєднати різні ознаки класифікації, розділяючи витрати домогосподарств на кілька груп: «поточні витрати, пенсійні накопичення, довгострокові покупки та виплати, нерегулярні витрати та розваги» [2]. У цьому переліку незрозумілою є наявність пенсійних накопичень, які виражають функціональне призначення певної частини витрат, а також не актуальні для нашої країни. На думку Т. Дж. Стенлі, при розмежуванні витрат домогосподарств необхідно керуватись ознакою причини їх здійснення. За його позицією, вагому частину витрат складають ті, які пояснюються банальним бажанням вести розкішний спосіб життя. На переконання вченого, «розкішне життя занадто активно рекламується в газетах, по телебаченні, саме тому у молоді формується переконання: той, хто має великі статки, витрачає багато грошей» [5, с. 45]. Також він пропонує виокремлювати витрати, спричинені емоційним станом людини, оскільки для індивіда, який важко працює і

зіштовхується зі складними проблемами, купівля певного блага може тимчасово прикрасити його життя. На рис. 1.2 відображено основні підходи до класифікації витрат домогосподарств.

Рис. 1.2. Підходи до класифікації витрат

Джерело: складено автором за [26, с. 64].

Незважаючи на багатоманіття наукових підходів до розмежування витрат домогосподарств, найбільш поширеним є їхнє розмежування за функціональним призначенням на споживчі та неспоживчі витрати (останні об'єднують витрати на обов'язкові фіскальні платежі та здійснення заощаджень) [17, с. 107]. На думку О. Шевченко, «споживчі витрати також доцільно розмежовувати на кілька груп: витрати на блага повсякденного вжитку (продукти харчування, засоби гігієни та ін.); витрати на товари тривалого користування (побутова техніка, електроніка, меблі та ін.); витрати на оплату послуг (комунальні зручності, послуги у сфері освіти, охорони здоров'я тощо) [56, с. 27].

Результатом економічного зростання у країнах з ринковою економікою є збільшення доходів населення, які в процесі життєдіяльності трансформуються у

його споживчі витрати. Без здійснення споживчих витрат неможливе повноцінне життя людини, оскільки завдяки купівлі товарів та послуг людина задовольняє свої потреби, відновлює фізичну та розумову працездатність. Рівень та структура споживчих витрат свідчить про якість життя суспільства. Водночас, споживчі витрати є одним із найважливіших чинників формування сукупного попиту, що є драйвером економічного зростання. В залежності від рівня розвитку країни та інших чинників, питома вага споживчих витрат, а також їхня структура можуть змінюватись, однак в переважній більшості країн вони складають від 2/3 до 3/4 сукупних витрат домогосподарств.

Поняття споживчих витрат найперше відображено у методології ведення статистичних спостережень органів офіційної статистики України. У збірнику «Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) під сукупними споживчими витратами розуміють суму споживчих грошових і негрошових витрат. До останніх належать витрати, пов'язані із споживанням членами домогосподарства товарів, вироблених в особистому підсобному господарстві чи отриманих як натуральний трансферт від родичів, отриманих субсидій, пільг з оплати транспортних, медичних та інших послуг. Грошові споживчі витрати домогосподарств об'єднують витрати на купівлю продуктів харчування, одягу та взуття, товарів тривалого користування, оплату комунальних, медичних послуг, транспортні послуги та зв'язок, послуги рекреаційного призначення та інші [9, с. 428-429]. Таким чином, до споживчих грошових витрат домогосподарства зараховують усі його витрати, пов'язані із життєдіяльністю його членів, які передбачають грошову оплату цих благ, а не отримання їх безкоштовно чи у натуральній формі.

У наукових дослідженнях з тематики споживчих витрат науковці меншою мірою приділяють увагу тлумаченню їхньої сутності, фокусуючи більшу увагу на питаннях їхнього розмежування для забезпечення усебічного аналізу. Зокрема, Г. Коцюрубенко зазначає, що у науковій літературі превалює підхід до виділення у складі споживчих витрат двох груп: витрат на товари і витрат на

послуги. Вона пропонує деталізувати витрати на товари на кілька груп за різними ознаками: за очікуваним терміном використання слід виокремлювати витрати на товари короткострокового (поточного) використання (продукти харчування, пальне та інші) та довгострокового використання (автомобіль, меблі, побутова техніка та ін.); за видом споживання споживчі витрати Г. Коцюрубенко розділяє на ті, що пов'язані з купівлею продовольчих товарів і витрати непродовольчого характеру [33]. Подібний підхід до розподілу споживчих витрат домогосподарств поділяють Г. Старостенко [51, с. 183], З. Ватаманюк [11, с. 371] та інші вчені (рис. 1.3).

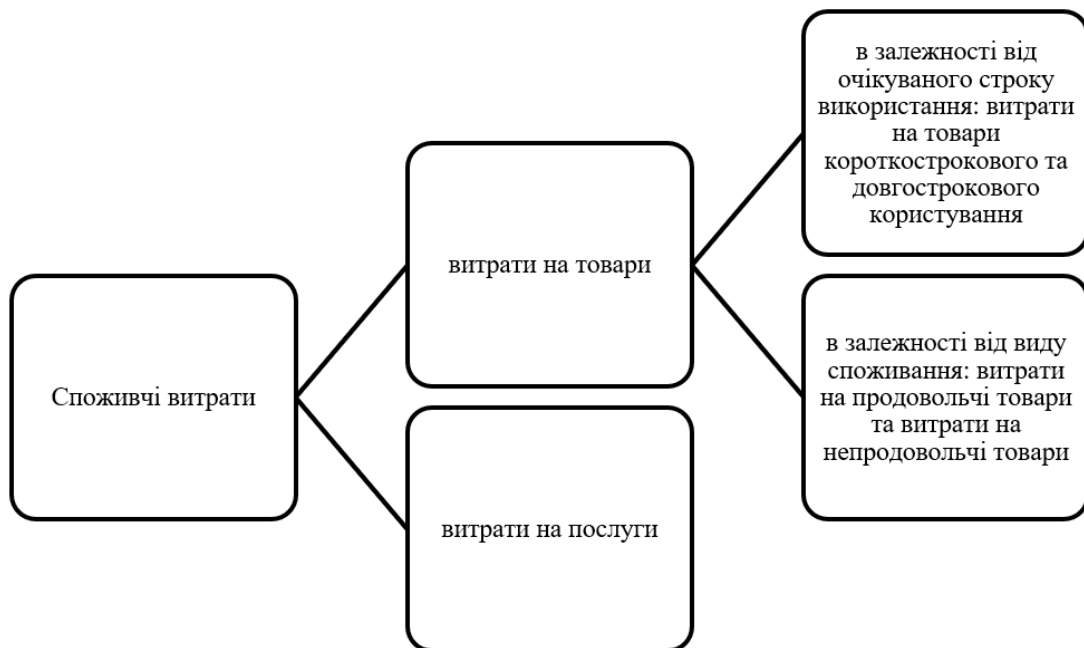

Рис. 1.3. Структуризація споживчих витрат домогосподарств за ознакою форми споживання

Джерело: побудовано за [11; 33; 51].

У доповнення до зазначених ознак класифікації споживчих витрат Г. Коцюрубенко пропонує їх розподіляти до бюджетної практики на поточні й капітальні. До першої групи вчена зараховує витрати на купівлю продовольчих і непродовольчих товарів, які людина використовує щоденно або впродовж нетривалого часу (витрати на їжу, одяг, взуття та інші потреби), а також витрати на побутові послуги (перукарські, медичні та інші послуги). Капітальні витрати, на думку Г. Коцюрубенко, об'єднують такі складові, як витрати на товари з

довготривалим терміном використання (меблі, автомобіль та ін.), а також капітальні послуги (до них вона зараховує не лише витрати, пов'язані із будівництвом чи ремонтом житла, але й витрати на послуги, результат яких відчутний впродовж тривалого часу – послуги на здобуття освіти, туристичні послуги та ін.) [33].

Специфікою наведеного підходу до класифікації споживчих витрат є те, що витрати на послуги присутні в обох складових. З одного боку, це порушує логіку класифікації, оскільки «розмиває» відмінності між групами витрат. Однак, посилення позицій домогосподарств як суб'єкта економічних відносин, а також процес трансформації глобальної економіки з підвищенням ролі сфери послуг, утвердження «сервісної» моделі економічної системи у розвинених країнах дає підстави виступати взагалі за виокремлення витрат на послуги як окремої групи витрат домогосподарств. У складі цих витрат посилюються позиції нових видів послуг, пов'язаних із загальною тенденцією до інформатизації усіх сфер життя, впровадженням цифрових технологій. Зростання потреби суспільства у доступі до інформації веде до підвищення попиту на такі послуги, як ведення комунікації у соціальних мережах, обслуговування інтернет-сторінок, нішеві дослідження та інші. Відповідно можна прогнозувати, що в майбутньому частка таких витрат у структурі споживчих витрат домогосподарств тільки зростатиме. Водночас, не варто відкидати такі «традиційні» види послуг, які відвідування культурних заходів, кіносеансів, отримання послуг з підвищення освітнього рівня тощо.

Зважаючи на те, що людина є істота соціальна і потребує спілкування з іншими членами суспільства, витрати на послуги також містять добровільні внески та інші платежі на користь різних інституцій громадянського суспільства, зокрема благодійних організацій, творчих спілок тощо. Наявність цих витрат зумовлена тим, що людина потребує задоволення не тільки матеріальних потреб, але й має духовні та культурні інтереси, бажання бути приналежною до певної спільноти. Як зазначає Г. Коцюрубенко, «прояв найвищої духовної потреби в допомозі оточуючим (благодійні внески) чи в необхідності до спілкування (членство в різних організаціях за інтересами) не є послугою в уставленому

розумінні, хоча дані платежі є своєрідною платою за можливість задоволення певних потреб» [33].

Певними особливостями характеризуються витрати на страхові послуги. В загальному розумінні страхова угода є свідченням надання клієнтові послуги страхового захисту від певного виду ризику. Це дає підстави зарахувати цей вид послуг до групи споживчих послуг поточного характеру, оскільки після завершення терміну дії страхового договору її надання припиняється. Разом з тим, поряд із ризиковими видами страхування (non-life insurance) та страховому ринку також представлені послуги страхування життя (life insurance), для яких характерні певні особливості, що дають нам підстави зарахувати їх до послуг капітального характеру. Договори страхування життя, крім власне страхового захисту від певних ризиків (втрати працездатності, смерті та ін.) передбачають нарахування інвестиційного доходу на накопичену суму страхових платежів. Із настанням страхового випадку чи закінченням терміну дії страхового договору застрахована особа отримує страхову суму разом із доданими до неї сумами інвестиційного доходу. Ці кошти також можуть бути передані у спадок, вони не втрачаються після закінчення відносин страхування між страховою компанією та її клієнтом. Тому страхування життя розглядають як спосіб накопичення коштів, формування заощаджень домогосподарств. Це дає підстави зарахувати послуги зі страхування життя до числа капітальних витрат домогосподарств або витрат на утворення заощаджень.

У різних країнах використовують відмінні підходи до структуризації споживчих витрат домогосподарств, що ускладнює можливості щодо їхнього порівняння для оцінювання міжкраїнних відмінностей. Вирішити цю проблему може застосування міжнародної класифікації індивідуального споживання товарів і послуг, в основі якого лежить їх розподіл за функціональним підходом (цілями використання) (COICOP–HBS). Він передбачає виокремлення 12 груп споживчих витрат (додаток А). Особливістю цієї методики класифікації витрат домогосподарств є наявність таких груп, як витрат на охорону здоров'я та освіту, вагомість яких у загальній структурі дає можливість ідентифікувати

економічну модель країни. Для прикладу, в соціально орієнтованих державах, які характеризуються високим рівнем оподаткування і сильними позиціями держави при наданні суспільних благ частка таких витрат буде незначною, адже громадяни отримують ці послуги безкоштовно за рахунок бюджету. Натомість, у країнах ліберального типу, де рівень оподаткування нижчий, але держава обмежує обсяг надання суспільних благ за рахунок бюджетних витрат, більшість громадян самостійно оплачують послуги охорони здоров'я та освіти, що визначає високу частку відповідних витрат у їхньому сімейному бюджеті.

Відомий науковець А. Пігу пропонує покласти в основу розмежування витрат домогосподарств піраміду А. Маслоу, виділяючи у їхньому складі такі групи: витрати на предмети першої необхідності; витрати менш необхідні та витрати на предмети розкошів. Відповідно, він розподіляв товари і послуги за їх споживною вартістю і необхідністю на «групу товарів і послуг, призначених для разового споживання, товари тривалого споживання, а також групу товарів і послуг, попит на які може бути відкладений» [4]. Такий підхід корисний не тільки для аналізу споживчого ринку, але й прийнятний для об'єктивної оцінки рівня життя суспільства. З отриманням мінімального доходу домогосподарство найперше задовольняє первинні, найбільш необхідні потреби, однак із його зростанням створюються передумови для переходу до споживання все більш дорогих і менш необхідних товарів. До другої групи вчених зараховував ті види товарів і послуг, купівлю яких домогосподарство відкладає не з причини їхніх недостатніх споживчих якостей, а через високу ціну. Зі зниженням вартості цих товарів або із збільшенням доходу домогосподарств попит на них та їхня частка у структурі витрат підвищуються.

Порівняно меншу частку в структурі сукупних витрат займають витрати на неспоживчі потреби. Ці потреби не є життєво необхідними, тобто без них домогосподарство може існувати. Проте вони пов'язані із діями, спрямованими на забезпечення життєдіяльності домогосподарства у майбутньому, збільшення його фінансових можливостей, або здійсненням витрат, які є платою за право

приналежати до суспільства. Неспоживчі витрати прийнято розмежовувати на кілька груп:

- витрати інвестиційного призначення, які пов’язані зі спрямуванням заощаджень домогосподарства на інвестиційну діяльність, тобто придбання реальних і фінансових активів з наміром примножити заощаджені кошти. До цих витрат зараховують спрямування коштів на відкриття депозитних рахунків, купівлю цінних паперів, інвестування у нерухомість, дорогоцінні метали, а також іноземну валюту, криптовалюту та інші віртуальні активи. Продумане формування інвестиційного портфелю домогосподарства може забезпечити значні додаткові доходи для домогосподарства, покращити рівень життя усіх його членів. Незважаючи на нерозвиненість фінансового ринку, недостатній розвиток його страхового сегменту чи недержавного пенсійного страхування, вітчизняні домогосподарства є доволі активними на ринку криптовалюти чи банківських депозитів, що свідчить про високий інтерес суспільства до використання можливостей для отримання додаткових доходів.

До витрат інвестиційного спрямування також можна зарахувати купівлю товарів і послуг виробничого призначення для їх використання в особистому підсобному господарстві чи ведення підприємницької діяльності. Такі витрати не можна однозначно зарахувати до споживчих, оскільки вони не пов’язані із задоволенням споживчих потреб членів домогосподарства, а зумовлені їхньою виробничою діяльністю;

- витрати на здійснення обов’язкових і добровільних платежів, до яких належить сплата податків та зборів, внесків на соціальне страхування та інших платежів, пов’язаних з участю членів домогосподарства у схемах страхування чи ін. У частині сплати податків та зборів неспоживчі витрати можна поділити на контрольовані та неконтрольовані. Зокрема, член домогосподарства, який є найманим працівником і отримує заробітну плату, з якої сплачується ПДФО та ЄСВ, не може впливати на ці платежі, оскільки обов’язок з іншого перерахунку покладений на роботодавця. Натомість, з низки фіскальних платежів, таких як податок на нерухоме майно чи плата за землю зобов’язання щодо їхньої сплати

покладені безпосередньо на фізичну особу власника. До цієї групи витрат також доцільно зараховувати витрати за договорами ризикового страхування, які члени домогосподарства можуть укладати з власної ініціативи;

– окремою групою неспоживчих витрат є інші витрати, які не увійшли до перших двох груп, але не можуть бути пов'язаними зі споживанням. До цієї групи прийнято зараховувати витрати на купівлю домашніх тварин, придбання матеріалів для проведення ремонту в житлі, надання грошової та натуральної допомоги родичам, знайомим та іншим громадянам.

Отже, витрати домогосподарств мають складну структуру, що сприяє їх класифікації за різними ознаками. Використання різних ознак розмежування витрат формує інформаційний базис для більш продуманого управління ними, виявлення способів оптимізації та підвищення ефективності.

Розділ 2

ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВАМИ В УКРАЇНІ

2.1. Тенденції формування та об'ємно-структурні параметри споживчих витрат домогосподарств

Витрати на споживання є основою сукупних витрат домогосподарств, забезпечують задоволення матеріальних та духовно-культурних потреб усіх їх членів, відновлення фізичних та моральних сил для подальшої життєдіяльності. Показники споживчих витрат є одним із найважливіших інформаційних базисів для оцінювання рівня життя населення, підсумків макроекономічного розвитку, ефективності політики держави у сфері забезпечення суспільного добробуту. Аналіз споживчих витрат домогосподарств дає можливість визначити тенденції їхнього формування, особливості споживчої поведінки населення, оцінити його купівельну спроможність та ідентифікувати чинники, які впливають на рівень життя домогосподарств з різних соціальних груп. Усебічне вивчення витрат домогосподарств особливо актуальне в умовах економічної нестабільності, інфляційних процесів та несприятливих змін на ринку праці.

В макроекономічному контексті оцінювання споживчих витрат допомагає виявити проблеми, зумовлені нерівномірним розподілом доходів у суспільстві, соціальною диференціацією і рівнем доступності базових товарів і послуг. Так, надмірно високі показники питомої ваги витрат на продукти харчування, оплату комунальних послуг та інші обов'язкові платежі можуть свідчити не тільки про недостатній рівень доходів населення, але й про прорахунки у політиці уряду щодо регулювання фіскального навантаження на домогосподарства. Окрему увагу необхідно приділяти аналізу споживчих витрат домогосподарств в період війни, епідемій чи глибоких економічних криз, адже це дає можливість оцінити, наскільки гнучкою є фінансова політика населення та виробити заходи для

своєчасного реагування на зміни у рівні добробуту різних суспільних верств, упередивши таким чином зниження добробуту суспільства.

Оцінювання витрат домогосподарств також важливе при розробленні програм соціально-економічного розвитку держави, регіонів та громад, а також аналізу ефективності фіскальної політики та є орієнтиром для встановлення розмірів державних соціальних стандартів. Корисним аналіз споживчих витрат домогосподарств є також для бізнес-спільноти, адже допомагає прогнозувати попит на певні види товарів і послуг, корегувати цінову політику та розробляти ефективні маркетингові стратегії.

У макроекономічному зрізі сукупні витрати домогосподарств України у 2017-2022 рр. характеризувались постійним зростанням, незважаючи на різного роду критичні чинники, які загрожували життєдіяльності суспільства – епідемію коронавірусу та зумовлені нею карантинні обмеження, початок повномасштабної війни з росією та ін. Зокрема, у рік жорсткого карантину, викликаного діями з припинення поширення епідемії коронавірусу, витрати домогосподарств зросли до 4,05 трлн грн, збільшившись порівняно з попереднім роком на 8,0%. У 2022 році, коли розпочалась велика війна з росією, витрати населення України також збільшились до 5,3 трлн грн, що на 8,1% більше показників попереднього року. Загалом за аналізований період зростання сукупних витрат домогосподарств в Україні склало 2,6 трлн грн, або майже 2 рази. Однак, за цей період індекс цін склав 167,1%, тобто реальний приріст витрат населення за 2017-2022 рр. склав всього 18,6% (рис. 2.1).

Споживчі витрати за аналізований період збільшились з 2,36 трлн грн до 3,92 трлн грн. або майже в 1,7 рази. В абсолютному вираженні зростання обсягу споживчих витрат населення за період 2017-2022 рр. склало 1,56 трлн грн. Втім, абсолютні показники споживчих витрат не є повною мірою показовими через вплив інфляційного чинника. Більший інтерес складає оцінювання структурних параметрів сукупних витрат домогосподарств, яке свідчить про різке зменшення питомої ваги споживчої складової у 2022 році. Так, у 2017-2021 рр. рівень цих витрат у загальній структурі залишався практично незмінним, коливаючись в

межах 88-89%. Однак, у 2022 році відбулось падіння цього показника одразу до 74,6%, що ми схильні пов'язувати з впливом початку війни на структуру витрат населення, а саме зростання витрат на допомогу збройним силам, благодійну допомогу постраждалим від воєнних дій та інші цілі. Про це також свідчить різкий приріст неспоживчих витрат домогосподарств, які за перший рік війни зросли майже в 2,4 рази.

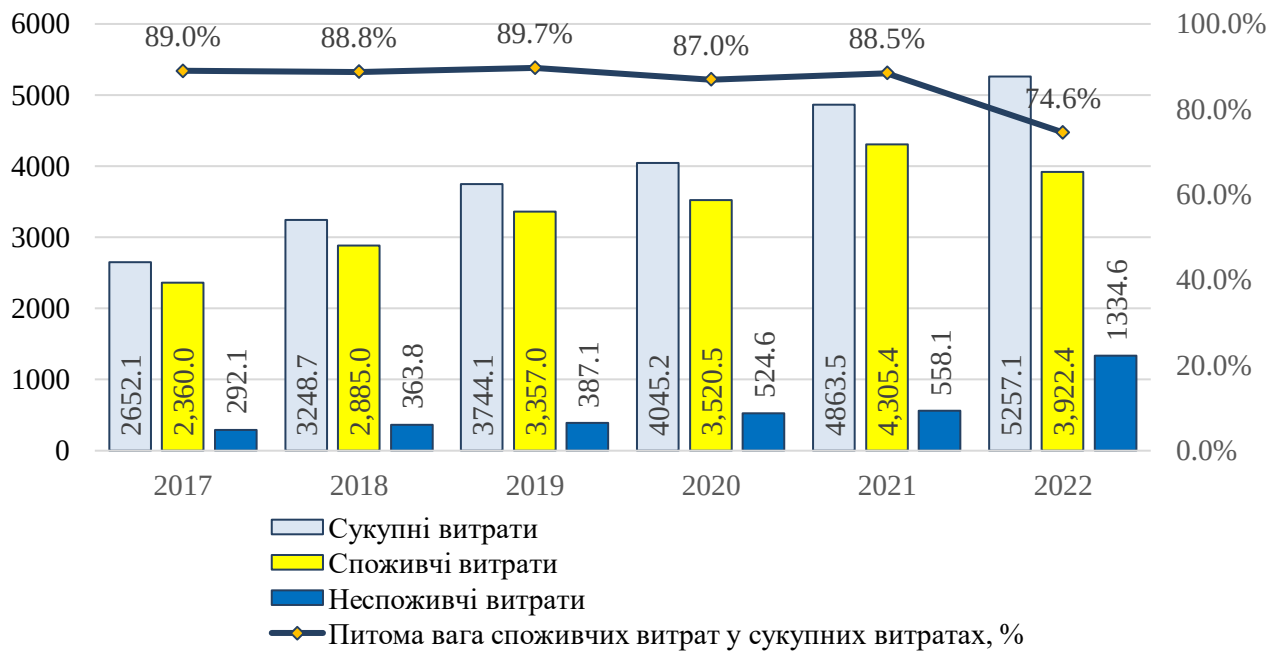

Рис. 2.1. Сукупні, споживчі та неспоживчі витрати домогосподарств України у 2017-2021 рр., млрд грн

Джерело: побудовано за [42]

Для проведення аналізу споживчих витрат більш інформативним є не так макроекономічний зріз оцінювання, як відстеження тенденцій на рівні окремого домогосподарства. Такий підхід застосовують органи офіційної статистики при моніторингу витрат домогосподарств за підсумками вибіркового обстеження). Слід зазначити, що початок масштабної війни в Україні зумовив закриття переважної частини статистичних даних з причин безпеки, тому при проведенні оцінювання практики здійснення витрат домогосподарств України ми будемо користуватись наявними у вільному доступі даними про відповідні показники за довоєнний період. Зокрема, за період 2016-2020 рр. сукупні витрати в розрахунку на одне домогосподарство на місяць зросли в 1,7 рази й сягнули в середньому 9,52 тис.

грн, абсолютний приріст цього показника склав 3,8 тис. грн. На відміну від загальнодержавного виміру, у 2020 році, коли в Україні було введено жорсткі карантинні обмеження, що супроводжувались зупинкою роботи цілих сегментів економіки, сукупні витрати в розрахунку на одне домогосподарство зменшились на 1,5%, що стало винятком із загальної тенденції до поступального зростання цього показника. Щодо споживчих витрат, то за аналізований період вони також зросли в 1,6 рази і сягнули у 2020 році майже 8,7 тис. грн в розрахунку на місяць. Також, подібно до сукупних витрат, у 2020 році спостерігалось зменшення цього показника, темп їхнього падіння був порівняний із рівнем зниження сукупних витрат (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Показники сукупних витрат домогосподарств України у 2016-2020 рр.,
грн/місяць в середньому на одне домогосподарство**

Показники	2016	2017	2018	2019	2020	Зміна 2020/2016 рр.	
						грн	%
Споживчі сукупні витрати	5331,5	6634,1	7655,4	8826,3	8693,5	3362,0	163,1
Неспоживчі сукупні витрати	388,8	505,3	653,2	843,8	830,0	441,2	213,5
Всього сукупних витрат	5720,4	7139,4	8308,6	9670,2	9523,6	3803,2	166,5

Джерело: побудовано за [7; 8; 9].

Екстраполюючи наведені у розділі 1 підходи до структуризації витрат домогосподарств, звернемо увагу на їхню динаміку у розрізі придбання товарів продовольчої групи, непродовольчих товарів та послуг. В абсолютному вимірі обсяг витрат населення на придбання продовольчих товарів у 2020 році склав у середньому на одне домогосподарство на місяць майже 8,7 тис. грн, що в 1,6 рази більше, ніж у 2016 році. Примітно, що витрати на купівлю усіх товарних груп та послуг за аналізоване п'ятиріччя були порівняними, що дає підстави стверджувати про стабільність їх структури та стійкість споживчих пріоритетів населення. На купівлю непродовольчих товарів населення України у 2020 році спрямувало в середньому на одне домогосподарство майже 2,4 тис. грн/місяць,

що менше показника попереднього року, однак в 1,6 рази перевищує значення 2016 року (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Показники споживчих витрат домогосподарств України у 2016-2020 рр. у розрізі товарних груп, грн/місяць в середньому на одне домогосподарство

Показники	2016	2017	2018	2019	2020	Зміна 2020/2016 рр.	
						грн	%
Споживчі сукупні витрати, з них:	5331,5	6634,1	7655,4	8826,3	8693,5	3362,0	163,1
Продовольчі товари	3020,8	3647,5	4239,4	4808,7	4906,9	1886,1	162,4
Непродовольчі товари	1462,3	1888,4	2138,5	2444,1	2355,2	892,9	161,1
Послуги	848,4	1098,2	1277,5	1573,6	1431,4	583,0	168,7

Джерело: побудовано за [7; 8; 9].

Через введення карантинних обмежень, зокрема зупинення роботи закладів громадського харчування та інших об'єктів сервісу, у 2020 році значно зменшились витрати населення на купівлю послуг – 1,43 тис. грн/місяць проти 1,57 тис. грн у 2019 році. Але за підсумками аналізованого п'ятиріччя можемо отримати підтвердження висловленій раніше думці про те, що з часом питома вага і обсяг витрат населення на оплату послуг буде зростати, що пояснюється посиленням сервісного характеру економіки. Так, за 2016-2020 рр. темп росту витрат домогосподарств на оплату послуг був найвищим серед усіх складових, що вплинуло на загальний показник зростання витрат.

Зважаючи на порівнянні темпи зростання споживчих витрат у розрізі груп товарів і послуг, їхня структура за аналізований період практично не зазнала змін. Зокрема, за 2016-2020 рр. незначно зросла питома вага витрат на оплату послуг – з 15,9% у 2016 році до 16,5-17,5% в середньому за наступні чотири роки; частка витрат на продовольчі товари залишилась практично незмінною і коливалась в межах 55-56%, на непродовольчі товари населення за п'ятиріччя в середньому витрачало близько 27-28% всього споживчого бюджету. Подібна структура споживчих витрат, на наш погляд, є свідченням невисокого рівня добробуту населення в Україні, яке понад половину власних витрат спрямовує

на купівлю продуктів харчування. Незважаючи на багаторазове зростання як доходів, так і фінансових можливостей щодо здійснення витрат, інфляційне знецінення вартості грошей в Україні є причиною того, що домогосподарства не можуть суттєво змінити структуру власних споживчих витрат, продовжуючи працювати «за їжу» (рис. 2.2).

Для підтвердження власних висновків, проаналізуємо споживчі витрати домогосподарств більш ґрунтовно у розрізі окремих груп товарів та послуг. так, витрати на купівлю продуктів харчування і безалкогольних напоїв у 2020 році склали в середньому на одне домогосподарство 4,58 тис. грн/місяць, що майже не відрізняється від показника попереднього року. Примітно, що у 2020 році темп інфляції становив 105,0%, тобто відбулось фактичне скорочення витрат на купівлю продуктів харчування у реальному вимірі, адже в цінах 2019 року обсяг витрат за цим напрямком у 2020 році становив 4,36 тис. грн/місяць, або на 141,0 грн менше показників попереднього року.

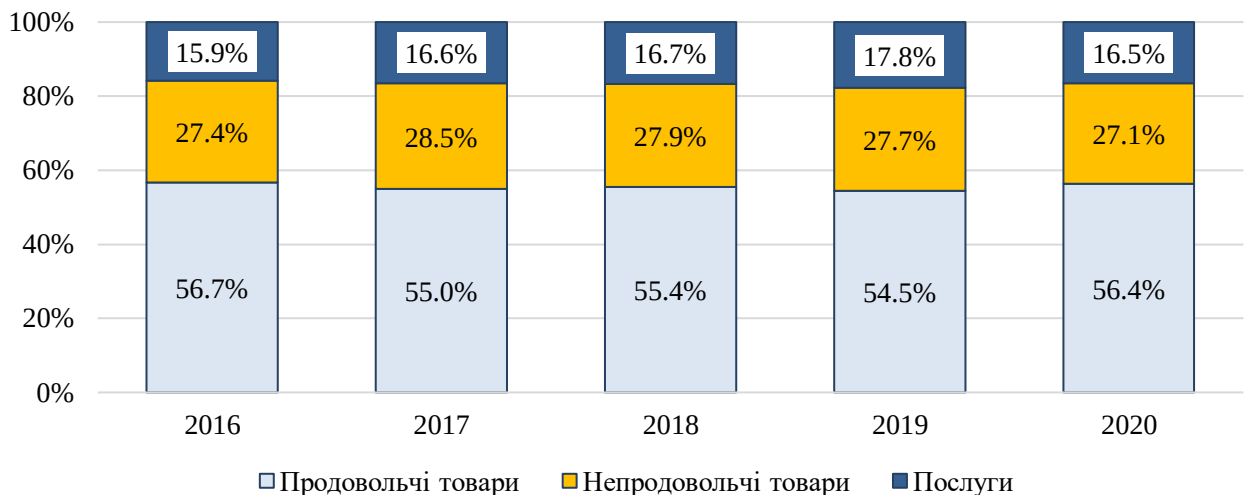

Рис. 2.2. Структура споживчих витрат домогосподарств у розрізі товарних груп в Україні у 2016-2020 рр., %

Джерело: побудовано за [7; 8; 9].

Також доцільно звернути увагу на прискорене зростання в аналізованому періоді обсягу витрат домогосподарств на купівлю тютюнових виробів, оплати транспортних послуг і послуг зв'язку. На тютюнові вироби у 2020 році середнє домогосподарство витратило в розрахунку на місяць 217,1 грн, що в 2,1 рази

більше, ніж у 2016 році; на оплату транспортних послуг й оплату витрат на утримання власного транспорту – 377,8 грн/місяць, або в 1,8 рази більше; на оплату послуг зв'язку – 325,8 грн/місяць, або в 2,4 рази більше значення 2016 року (див. додаток Б). Такі показники мають об'єктивне пояснення й зумовлені впливом політики держави у відповідних сегментах споживчого ринку України. Зокрема, в рамках євроінтеграційних процесів Україна зобов'язалась за період до 2028 року привести рівень податкового навантаження на тютюнові вироби до середньоєвропейського показника, що означає поступальне підвищення сум акцизного податку на сигарети та інші вироби з тютюну, а отже здорожчання цих товарів у продажу. Оскільки паління є звичкою, яку не просто залишити, то частина громадян не може відмовитись від купівлі сигарет, переплачуючи при цьому за них через підвищення розміру акцизного податку.

Щодо прискореного зростання транспортних витрат, воно теж пов'язане із збільшенням розмірів акцизного податку на пальне, а також із збільшенням рівня автомобілізації суспільства, що причиняє зростання попиту на нього, а отже й витрат домогосподарств. Також варто пригадати реалізацію урядом низки заходів, спрямованих на впровадження ринкових реформ у транспортній галузі та відмову від регулювання тарифів. Внаслідок цього вартість цих послуг підвищилась, що стало причиною зростання відповідної групи споживчих витрат. Подібними причинами пояснюємо збільшення витрат на зв'язок, що зумовлене зростанням рівня охоплення населення мобільним зв'язком і ростом тарифів.

Зважаючи на інфляційні процеси та знецінення гривні, більш об'єктивним є оцінювання відносної структури споживчих витрат домогосподарств, яке дає підстави стверджувати про відсутність помітних зрушень у питанні підвищення рівня добробуту суспільства та консервацію його у стані низького рівня життя. Так, одним із головних показників, які характеризують рівень життя у країні є частка витрат на харчування у структурі споживчих витрат. Якщо вона більша за 50%, це свідчить про невисокий стандарт життя населення, а прийнятним для соціально орієнтованих держав є показник не вище 20%. У більшості «старих»

країн ЄС (Німеччина, Франція, Бельгія та ін.) цей показник не перевищує 10-15%, а в країнах нових членах спільноти (Польща, Словаччина, Угорщина) він коливається від 15 до 25% [53]. Між тим, впродовж усього часового проміжку аналізу рівень витрат на харчування в Україні залишався на стабільно високому значенні понад 50%, що характеризує нашу країну як державу з низьким рівнем добробуту населення (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Структура споживчих витрат домогосподарств України у 2016-2020 рр. у розрізі товарів та послуг, в розрахунку на одне домогосподарство, %

Показники витрат	2016	2017	2018	2019	2020
Споживчі сукупні витрати, з них:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Продукти харчування та безалкогольні напої	53,5	51,6	51,8	51,0	52,6
Алкогільні напої	1,2	1,2	1,3	1,3	1,3
Тютюнові вироби	1,9	2,1	2,3	2,2	2,5
Одяг і взуття	5,9	6,0	6,0	5,9	5,3
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	17,2	18,3	16,7	16,0	15,7
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,8	2,2	2,3	2,0	2,4
Охорона здоров'я	4,5	4,1	4,4	4,5	4,7
Транспорт	3,9	3,9	4,0	5,3	4,3
Зв'язок	2,5	2,5	2,8	3,1	3,7
Відпочинок і культура	1,5	1,8	1,9	1,8	1,7
Освіта	1,1	1,1	1,1	1,2	1,0
Ресторани і готелі	2,3	2,4	2,6	2,9	1,7
Різні товари і послуги	2,7	2,6	2,9	2,8	3,0

Джерело: побудовано за [7; 8; 9].

Однак, через розвинену систему житлових субсидій витрати на оплату комунальних послуг в структурі споживчих витрат домогосподарств за період аналізу залишались на прийнятному рівні – 16-18% від підсумку. Зазначимо, що у зарубіжній практиці право на отримання житлових субсидій та інші форми допомоги з утримання житла громадяни отримують тоді, коли їхні витрати на ці цілі перевищують 25% від сукупних витрат. Цей показник вищий, ніж в Україні, що свідчить про надмірний протекціонізм держави щодо оплати населенням комунальних послуг.

Підсумовуючи отримані результати можемо констатувати, що в Україні попри поступальне збільшення номінальних обсягів споживчих витрат, їхні структурні параметри свідчать про консервацію відносно низького рівня життя населення. Зважаючи на закритість інформаційної бази соціальної статистики з причин безпеки неможливо оцінити вплив повномасштабної війни на споживчі витрати домогосподарств. Проте, враховуючи катастрофічні наслідки війни можемо припустити, що в останні роки показники динаміки й структури цих витрат значно погіршились, що негативно позначилось на рівні життя громадян та їх можливостях задовольняти свої матеріальні та духовно-культурні потреби.

2.2. Структурно-динамічний аналіз неспоживчих витрат домогосподарств

Важливою складовою практичного дослідження витрат домогосподарств є аналіз їх неспоживчої частини, тобто витрат на сплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів, здійснення платежів за кредитами, внесків на добровільне страхування, надання благодійної допомоги, інвестиційних витрат та виконання інших фінансових зобов'язань, безпосередньо не пов'язаних із придбанням товарів і послуг для поточного споживання. Завдяки оцінюванню неспоживчих витрат можливо проаналізувати фінансову поведінку населення, рівень його добробуту, успішність дій, спрямованих на забезпечення тривалої економічної стійкості домогосподарства. У макроекономічному вимірі аналіз неспоживчих витрат допомагає виявити закономірності розподілу доходів домогосподарств, оцінити вплив державної політики на добробут населення та визначити потенційні ризики для соціально-економічної стабільності.

Розуміння структури неспоживчих витрат допомагає уряду формувати ефективну фіскальну політику, сприяти раціональному перерозподілу ресурсів та забезпечувати соціальний захист вразливих категорій населення. Наприклад, зростання податкового навантаження або підвищення процентних ставок за

кредитами може суттєво знизити фінансову гнучкість домогосподарств, що вплине на їхню купівельну спроможність та рівень життя. Водночас аналіз інвестиційної активності населення та витрат на страхування дозволяє оцінити рівень його фінансової грамотності та прогнозувати довгострокові економічні перспективи країни.

У сучасних умовах нестабільності, пов'язаних із економічними кризами, військовими конфліктами та глобальними змінами, аналіз неспоживчих витрат набуває ще більшого значення. Він допомагає визначити, наскільки ефективно домогосподарства управляють своїми фінансами, як вони адаптуються до змін у нестійкому макроекономічному середовищі та які механізми можуть сприяти підвищенню їхньої фінансової безпеки.

Подібно до споживчої компоненти, неспоживчі витрати домогосподарств також характеризуються поступальним зростанням, але їхня динаміка у розрізі років має високу волатильність. Наприклад, після зростання у 2018 році на 24,5%, у наступному 2019 році вони збільшились всього на 6,4%. Далі, у 2020 році приріст неспоживчих витрат домогосподарств склав понад 35,5%, уже в наступному році знову знизився до 6,4%. Найвищі показники приросту витрат неспоживчого призначення домогосподарства продемонстрували у 2022 році, коли вони зросли в 2,4 рази й сягнули найвищого значення за шестирічний період – 1,33 трлн грн (табл. 2.4).

Зважаючи на закритість значної частини інформації про фінансові аспекти функціонування домогосподарств з початком масштабної війни, структурний аналіз неспоживчих витрат обмежимо довоєнним періодом. У складі цієї групи сукупних витрат незначну частину займають витрати, пов'язані із виплатою доходів від власності – при зростанні в абсолютному обсязі до 47,0 млрд грн у 2021 році та 39,5 млрд грн у 2022 році, вони складають всього близько 3% від сукупного обсягу неспоживчих витрат. Натомість, утричі за аналізований час зросли витрати населення на сплату податків та інших поточних трансфертів – якщо у 2017 році вони склали 0,24 трлн грн, то у 2022 році – уже 0,73 трлн грн. Найвищі темпи приросту цих витрат спостерігались у 2022 році – в 1,5 рази

порівняно з попереднім роком, але оцінити чинники такого зростання у цьому році через відсутність даних неможливо. Найбільшу частку у структурі витрат домогосподарств на сплату податків і трансферти у довоєнний період склали витрати на майнові податки і податки на доходи – 0,38 трлн грн у 2021 році, або вдвічі більше за показник 2017 року. Незначними впродовж усього періоду залишались витрати на сплату внесків на соціальне страхування, оскільки вони є відповідальністю роботодавців, а зобов'язання зі сплати ЄСВ для фізичних осіб торкаються тільки обмеженого кола громадян. Прискореним зростанням в аналізованому періоді характеризувались витрати на інші поточні трансферти, зокрема допомогу родичам, благодійні пожертви та ін. У 2021 році вони склали понад 121,3 млрд грн, що втричі більше за значення 2017 року і пояснює той факт, що Україна належить до числа лідерів за рівнем розвитку благодійності.

Таблиця 2.4

**Неспоживчі витрати та заощадження
домогосподарств України у 2017-2022 рр., млрд грн**

Показники	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Неспоживчі витрати, з них:	292,1	363,8	387,1	524,6	558,1	1334,7
Сплачені доходи від власності	21,6	30,0	39,3	45,8	47,0	39,5
Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти, з них:	239,9	302,2	360,2	414,9	503,5	731,4
поточні податки на доходи, майно тощо	200,0	248,5	295,8	314,0	376,9	...
внески на соціальне страхування	2,4	2,9	3,9	3,9	5,3	...
інші поточні трансферти	37,5	50,8	60,6	97,1	121,3	...
Нагромадження нефінансових активів	-32,1	-22,9	-40,3	-44,5	-36,8	...
Приріст фінансових активів, з них:	62,7	54,4	27,9	108,5	44,4	...
приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах	62,2	61,0	65,7	115,7	62,9	...
заощадження в іноземній валюті	10,5	32,9	34,2	53,8	53,1	...
позики, одержані за виключенням погашених (-)	12,1	30,1	24,1	-11,6	47,9	...

Джерело: побудовано за [42]

Незважаючи на те, що показники табл. 2.4 про нагромадження активів у фінансовій та нефінансовій формах більшою мірою характеризують не витрати,

а заощадження домогосподарств, вони все таки дають певну інформацію про тенденції у здійсненні інвестиційних витрат населення. Зокрема, за період 2017-2021 рр. помітною є стала тенденція до зменшення обсягу нефінансових активів домогосподарств, яке у 2019-2021 рр. навіть прискорилось. Натомість, приріст фінансових активів населення у цей період був позитивний, але його значення дуже нестабільні у розрізі років. До цієї групи заощаджень зараховують обсяги накопичених вкладень у грошові депозити, цінні папери, іноземну валюту та інші фінансові активи.

Для об'єктивності оцінювання необхідно проаналізувати динаміку витрат неспоживчого призначення у розрахунку на одне домогосподарство. У 2020 році такі витрати становили 830,0 грн/місяць, що в 2,1 рази більше показника 2016 року. У структурі таких витрат найбільшу частку складають витрати на придбання цінних паперів, нерухомості, банківські вкладення та інші потреби, не пов'язані із споживанням. На рівні середньостатистичного домогосподарства на такі цілі у 2020 році було спрямовано 441,4 грн/місяць, або понад 53,2% від обсягу неспоживчих витрат. Ця група неспоживчих витрат характеризується найвищим темпом зростання – за період 2016-2020 рр. він склав більше 3,1 рази, а їхня частка зросла, відповідно, на 16,8 відсоткових пункти (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Неспоживчі витрати домогосподарств України у 2016-2020 рр.,
грн/місяць в розрахунку на одне домогосподарство**

Показники витрат	2016	2017	2018	2019	2020	Зміна 2020/2016 рр.	
						грн	%
Неспоживчі сукупні витрати, з них:	388,8	505,3	653,2	843,8	830,0	441,2	213,5
Допомога родичам, іншим особам	186,7	210,7	262,9	293,7	294,4	107,7	157,7
Купівля акцій, нерухомості, будівництво, капітальний ремонт, банківські вклади	141,7	225,0	313,3	445,9	441,4	299,7	311,5
Інші витрати	60,4	69,6	77,1	104,3	94,2	33,8	156,0

Джерело: побудовано за [7; 8; 9].

Враховуючи слабкість вітчизняного фондового ринку, провідну роль у витратах на придбання реальних та фінансових активів домогосподарств мають вкладення у банківські депозити, які є традиційним і найбільш звичним для населення способом інвестування заощаджень. Для оцінювання неспоживчих витрат домогосподарств інтерес складає не загальний обсяг депозитів, а їхній приріст, що вказує на «чисті» інвестиційні витрати населення, тобто сальдо між отриманими з депозитних рахунків коштами та відкритими депозитами.

Як свідчать дані табл. 2.6, навіть в час війни населення не відмовилось від інвестування власних заощаджень у депозити, більш того, вони мали тенденцію до прискореного зростання. Так, у 2022 році сальдо залишків на депозитних рахунках домогосподарств зросло на 0,25 трлн грн, але майже 95% цих коштів складали депозити до запитання, тобто невикористані залишки на поточних карткових рахунках. Ці залишки не можна розглядати як депозити в «чистому» вигляді, адже вони часто не є результатом усвідомленого рішення громадянина щодо заощадження коштів та їх розміщення на депозит. Тому більш доцільно звернути увагу на депозити з різним терміном укладання угоди. Серед них у роки війни найбільший приріст спостерігався щодо депозитів з терміном до 1 року, що є наслідком невпевненості населення у перспективах майбутнього в час активної фази війни. Натомість, депозитні вкладення з терміном понад 1 рік у 2022-2023 рр. демонстрували скорочення сумарно на 20,5 млрд грн. Тільки у 2024 році, коли суспільство певним чином адаптувалось до життя в умовах воєнний дій приріст депозитних рахунків з терміном дії 1-2 роки склав 39,7 млрд грн (табл. 2.6).

Окремо слід звернути увагу на групу інших неспоживчих витрат, до якої належать витрати домогосподарств на допомогу родичам і знайомим, купівлю тварин, а також благодійні пожертви та інші витрати, не пов'язані із процесами споживання. У середньому на одне домогосподарство такі витрати у 2020 році склали 94,2 грн/місяць, що менше за показник попереднього року. Примітно, що за цією групою витрат у 2020 році відбулась зміна траєкторії зростання, яка спостерігалась впродовж 2016-2019 рр. Однак, за підсумками всього періоду

2016-2020 рр. приріст таких витрат в розрахунку на одне домогосподарство склав 56,0%.

Таблиця 2.6

**Приріст залишків на депозитних рахунках
домогосподарств України у 2016-2024 рр., млрд грн**

Період	Усього	у тому числі за строками			
		на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років	більше 2 років
2016	33,8	17,1	-4,9	32,0	-10,4
2017	50,6	36,3	9,6	3,8	0,8
2018	34,9	37,4	29,1	-32,1	0,5
2019	45,9	36,7	27,5	-17,2	-1,1
2020	154,2	138,9	-0,2	12,2	3,3
2021	63,8	94,2	-28,3	-3,1	1,0
2022	251,6	238,6	28,9	-16,4	0,4
2023	182,8	76,9	110,5	-6,2	1,7
2024	153,3	117,1	-4,7	39,7	1,3

Джерело: побудовано за [18]

В умовах війни інші неспоживчі витрати, зокрема благодійна допомога та інші витрати домогосподарств, пов'язані із зменшенням негативних наслідків воєнних дій на різні верстви суспільства збільшились. Зростання патріотичних настроїв в Україні супроводжувалось зростанням обсягів фінансової підтримки оборони України та реалізації гуманітарних проєктів щодо тих, то постраждав від російської агресії. Зокрема, у 2022 році три найбільші благодійні фонди (Фонд Президента України United 24, «Повернись живим» та Фонд Притули) отримали від громадян благодійних пожертв на суму більше 34,8 млрд грн [15]. Після певного «просідання» благодійної активності у 2023 році, у 2024 році пожертви українців на користь провідних благодійних фондів України зросли в 1,3 рази, а за два місяці 2025 року вони склали 15,7 млрд грн, або понад 84% від річного показника 2023 року (рис. 2.3).

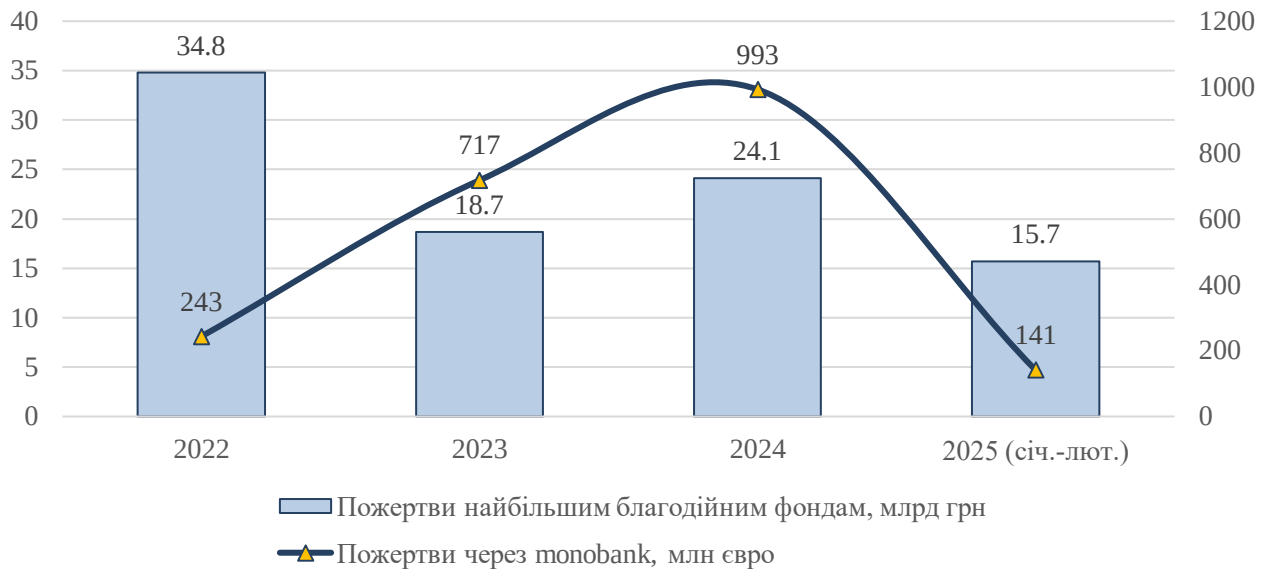

Рис. 2.3. Внески домогосподарств до найбільших благодійних фондів України та через Monobank у 2022-2025 рр.

Джерело: побудовано автором за [37; 43]

Проведений аналіз об'ємно-структурних параметрів неспоживчих витрат домогосподарств засвідчив, що вони відіграють помітно нижчу роль у складі сукупних витрат, ніж витрати на придбання благ споживчого призначення. У складі цих витрат найбільша частка припадає на витрати зі плати податків та зборів, здійснення інших обов'язкових платежів, а також грошові трансферти родичам та іншим особам. У довоєнний період витрати населення на купівлю фінансових активів, нерухомості та інших об'єктів вкладення заощаджень мали тенденцію до прискореного зростання, що спричинило підвищення їхньої ваги у структурі неспоживчих витрат. З початком масштабної війни значно зросло значення інших неспоживчих витрат, основну роль у чому відіграло збільшення благодійних пожертв населення для потреб оборони країни за захисту різних верств суспільства від наслідків воєнної агресії.

Розділ 3

ВЕКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ

Оптимізація витрат домогосподарств є важливою частиною раціонального фінансового управління, що має безпосередній вплив на добробут населення, стійкість економіки та фінансову безпеку як окремих сімей, так і суспільства загалом. В умовах воєнних дій, макроекономічної нестабільності, зростання темпів інфляції, несприятливих тенденцій на праці, посилення інших викликів соціально-економічному розвитку країни домогосподарства зіштовхуються з необхідністю ефективного планування своїх витрат. Раціональне управління витратами дає можливість підвищити ефективність розподілу доходів між споживанням, заощадженнями та інвестиціями, забезпечити збалансованість сімейного бюджету, сформуванати заощадження та інвестувати в майбутнє. Воно сприяє формуванню фінансової дисципліни, що є особливо важливим у періоди безпекових ризиків, кризи в економіці та невизначеності майбутнього. При раціональному управлінні витратами домогосподарства мають можливість накопичити резерви на випадок непередбачуваних ситуацій, таких як втрата роботи, зростання вартості життя, непередбачені медичні витрати тощо.

Оптимізація витрат домогосподарств може також справляти вплив на перспективи довгострокового економічного розвитку країни, адже ефективне споживання не тільки забезпечує сукупний попит в поточному періоді, але й спонукає домогосподарства до збільшення власних заощаджень. Вони можуть стати джерелом інвестиційних ресурсів для вкладання у нерухомість, освіту, розвиток підприємництва й інші сфери, які підтримують економічне зростання. Раціональне управління витратами формує здорову фінансову культуру, сприяє зменшенню рівня соціальної нерівності та підвищує стійкість економіки до кризових явищ.

Вирішення актуальної проблеми оптимізації витрат домогосподарств стає можливим при застосуванні комплексного підходу, що передбачає не тільки свідомі зусилля окремих домогосподарств щодо грамотного управління своїми витратами, але й застосування різних заходів з боку держави, спрямованих на стимулювання раціоналізації споживчих і неспоживчих витрат, формування економічного середовища, що сприяє підвищенню рівня добробуту населення.

Торкаючись питання впливу держави на процеси оптимізації витрат домогосподарств, то він може реалізуватись у наступних напрямках:

– застосування інструментарію фіскальної політики для стимулювання зміни споживчих пріоритетів, раціоналізації структури витрат у розрізі їхньої споживчої і неспоживчої частин. На відміну від зарубіжного досвіду, в Україні норми податкового законодавства щодо оподаткування особистих доходів не передбачають загального застосування неоподаткованого мінімуму, а право на застосування податкової соціальної пільги має дуже обмежений контингент платників податків. Поряд із відсутністю прогресії ставок при оподаткуванні особистих доходів, це негативно впливає на споживчі можливості тих верств населення, які мають найнижчі доходи. Таким чином, система оподаткування особистих доходів в Україні має чітко виражений регресивний характер, адже є більш обтяжливою для незаможних верств суспільства, ніж для багатих, що безпосередньо впливає на їхні споживчі можливості, обсяги і структуру витрат. Не в останню чергу за рахунок таких недоліків в оподаткуванні рівень глибокої бідності в Україні, коли коштів не вистачає на задоволення навіть необхідних потреб, зріс з 1,3% у 2021 році до 8,9% у 2024 році [50].

Суттєвий вплив на споживчі витрати домогосподарств має оподаткування доданої вартості, яке підвищує на 20% ціни практично на усі товари і послуги. На відміну від більшості європейських країн, які входять до ЄС і застосовують знижені ставки ПДВ на товари першої необхідності (продукти харчування, ліки та інші товари), в Україні така норма застосовується тільки щодо медикаментів і окремих видів послуг культури (відвідування музеїв, кіновиробництво тощо), де ставка податку визначена на рівні 7% [38]. Зважаючи на те, що в Україні на

придбання продуктів харчування в середньому по домогосподарствах припадає половину сукупних витрат [45], то впровадження пільгової ставки ПДВ на ці товари дало б можливість поліпшити якість харчування, а також знизити частку цих витрат у загальній структурі витрат населення. Найбільший ефект від цього ми прогнозуємо для найменш заможних прошарків суспільства, які практично увесь дохід витрачають на продукти першої потреби, зокрема харчування. Для них зниження цін на продукти дало б можливість не тільки краще харчуватись, але й спрямувати частину зекономлених коштів на інші цілі.

Натомість, у контексті оптимізації витрат домогосподарств позитивно слід оцінювати поступальне підвищення рівня податкового навантаження на тютюнові вироби, що відповідає зобов'язанням України в рамках європейської інтеграції. Наша держава зобов'язалась привести ставки акцизного податку на ці товари до середньоєвропейського рівня у 90 євро до 2028 року. Внаслідок цього у 2025 році вартість однієї пачки сигарет зросте до 115 грн і поступово до 135 грн у 2028 році [40]. Здорожчання тютюнових виробів стимулюватиме населення до відмови від паління, що позитивно вплине на частку відповідних витрат у структурі споживчого бюджету домогосподарств. Звісно, що частина курців навіть при більш значному підвищенні цін не покине паління й буде шукати канали придбання контрабандних виробів чи вироблених у кустарний спосіб. Однак, для великої частини активних курців висока вартість сигарет буде мотивом обмежити паління чи взагалі його покинути цю звичку.

У контексті розгляду фіскальних інструментів впливу держави на склад і структуру витрат домогосподарств доцільно звернути увагу на ситуацію у сфері енергоефективності. Україна належить до держав з надто високими витратами на енергоресурси та низькою енергоефективністю. Внаслідок цього витрати населення на оплату комунальних послуг займають значну частину споживчих витрат, а недостатній рівень доходів домогосподарств для їхньої оплати стає причиною впровадження цільових програм надання субсидій. Для вирішення цієї проблеми і забезпечення енергетичної безпеки урядом було впроваджено низку стимуляційних механізмів для поширення енергоефективних технологій

у приватному секторі. Проте, як свідчать опитування, понад 58,2% громадян не мають інформації про такі програми, а ще майже чверть (23,7%) обізнані з ними тільки поверхово. Лише близько 4% населення мають достатньо інформації про державні програми енергоефективності для громадян і планують взяти у них участь. На думку фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, це свідчить про недостатню інформованість населення про користь інвестицій за програмами підвищення енергоефективності, саму наявність таких програм та стимулювання бажання населення брати в них участь» [19];

– регулювання ринку праці й вплив на доходи домогосподарств як основу їхніх витрат. Проводячи активну політику зайнятості, держава може впливати на рівень безробіття та показники оплати праці, завдяки чому розширюються можливості домогосподарств щодо здійснення витрат. Поряд з цим, програми підвищення кваліфікації та перенавчання можуть спонукати громадян більш активно інвестувати у власний професійний розвиток задля збільшення доходів у майбутньому. Прикладом такої політики є впровадження освітніх ваучерів для громадян віком понад 45 років, що дало можливість впливати на підготовку фахівців для пріоритетних секторів економіки та, водночас, сприяти перетоку трудових ресурсів до галузей з високим рівнем оплати праці, що впливатиме на можливості домогосподарств щодо здійснення витрат [6];

– контроль за цінами та регулювання інфляційних процесів, адже високі темпи інфляції є одним із головних чинників, які зумовлюють зростання витрат домогосподарств на товари і послуги першої необхідності. Впливати на процес ціноутворення держава може через використання регуляторних важелів, але такий підхід в умовах ринкової економіки неприйнятний, оскільки спричиняє дефіцит товарів та падіння обсягів їх виробництва. Втім, для зниження рівня цін на товари першої необхідності держава може використовувати ринкові інструменти, зокрема програми фінансової підтримки аграрного сектору чи енергетичної сфери для стабілізації та зниження собівартості цих благ.

Поряд з цим, окремим питанням впливу на цінову ситуацію в країні є вирішення проблеми надмірної монополізації економіки. В багатьох секторах

вітчизняної економіки, навіть тих, що орієнтовані на продукування товарів і послуг першої необхідності, спостерігається високий рівень монополізації, що дає змогу виробникам диктувати ціни на них, обмежувати коло споживачів. Як наслідок, відбувається зменшення купівельної спроможності домогосподарств і звуження їхніх можливостей задовольняти базові та додаткові потреби. Якщо на ринку утверджується конкуренція, виробники змушені знижувати ціни або підвищувати якість продукції, щоб залишатися конкурентоспроможними. Це особливо важливо для таких життєво необхідних сфер, як енергетика, зв'язок, транспорт, медицина. Демонополізація також стимулює вихід на ринок нових виробників, що сприяє розширенню асортименту товарів і послуг, покращенню рівня задоволення споживчих потреб домогосподарств. Однак, зниження рівня монополізації економіки має бути забезпечене не за рахунок адміністративних важелів, а через сприяння розвитку підприємництва, створення комфортних умов для ведення господарської діяльності;

– реалізація програм підвищення фінансової грамотності для донесення до громадян інформації про способи та прийоми раціонального управління власним бюджетом, оптимізації витрат. Вони можуть передбачати проведення навчально-тренінгових заходів з фінансової грамотності для різних вікових груп, інформаційні кампанії щодо ощадливого споживання, раціонального використання кредитних ресурсів чи інвестування. В умовах цифровізації усіх сфер життя значні перспективи має розвиток інформаційних платформ для навчання основам раціонального фінансового управління.

Питання рівня фінансової грамотності суспільства є складним. З одного боку, Україна належить до числа світових лідерів за часткою населення, яке володіє криптовалютами. З іншого боку, значна частина громадян має доволі загальне уявлення про принципи раціонального управління фінансами, правила користування фінансовими послугами тощо. Крім цього, громадяни схильні переоцінювати рівень власної фінансової грамотності, при цьому не володіючи базовими фінансовими навичками. Як доводять аналітичні звіти Програми міжнародного оцінювання учнів PISA, соціологічні дослідження Національного

інституту стратегічних досліджень, в Україні понад чверть молодих людей не володіють базовими фінансовими знаннями, які дають можливість приймати обґрунтовані рішення та вирішувати життєві ситуації, а рівень фінансової грамотності серед людей літнього віку катастрофічний, не досягає мінімального порогового значення [30; 31]. Через це значна частина населення країни не здатна ефективно контролювати власні кошти, демонструвати навички раціонального споживання й управління особистими заощадженнями, піклуватися про захист власного майна та протидію фінансовим ризикам.

Нестача фінансових знань стає причиною прорахунків при управлінні власними фінансовими ресурсами, при ухваленні щоденних фінансових рішень. В сучасний період найбільш гостро постають такі проблеми у царині особистих фінансів, в тому числі пов'язані з управлінням витратами домогосподарств:

- відсутність практики планування сімейного бюджету, нерозуміння та не використання домогосподарствами стратегій планування доходів і витрат;
- інертність і нездатність до прийняття зважених інвестиційних рішень через обмеженість фінансових знань про фінансові продукти і послуги;
- інфантилізм частини населення, небажання покладатися на власні сили і бажання перекласти відповідальність за особистий добробут на державу;
- нерозвиненість системи фінансового консультування, нерозуміння її важливості для прийняття зважених фінансових рішень, відсутність фінансових можливостей скористатися послугами фінансового консультанта;
- низький рівень фінансової обізнаності про фінансові ризики, правила ухвалення фінансових рішень, способи захисту власних прав як споживачів на ринку фінансових послуг та ін.

Нестача фінансових знань також є причиною поширення фінансового шахрайства, особливо серед старшого покоління. «Літні люди часто стикаються із соціальною та фізичною ізоляцією, а тому особливо вразливі для шахрайства (телефонне шахрайство, купівля непотрібних товарів і послуг, несумлінний продаж фінансових послуг тощо), яке вони не здатні вчасно ідентифікувати й протистояти» [31]. Тому при реалізації заходів щодо підвищення фінансової

грамотності фокус уваги необхідно концентрувати найперше на освітніх заходах для пенсіонерів і людей старшого покоління, адже впровадження у системі шкільної освіти предмету з основ фінансової грамотності дає підстави очікувати підвищення їх обізнаності з фінансових питань. При цьому не варто обмежуватись запровадженням інтернет-порталів з фінансової грамотності чи інших цифрових каналів поширення фінансових знань, оскільки населення характеризується значним ступенем інертності, а тому висока ймовірність того, що ці освітні продукти не будуть затребувані. Більш перспективною є розробка мобільних додатків для популяризації норм і правил раціонального управління власними фінансами, створення за досвідом Великобританії Служби грошових та пенсійних порад (Money and Pensions Service) [3], яка орієнтована на надання фінансових консультацій для осіб різних вікових категорій та інше. На сьогодні в мобільних мережах є можливість безкоштовного скачування значної кількості мобільних додатків з управління власними фінансами, зокрема CashFly, Family Personal Finance, MyMoney, Сімейний бюджет та інші. Власні можливості щодо аналізу витрат пропонують додатки фінансових установ, зокрема банків. Тому важливо популяризувати використання цих цифрових продуктів, пояснювати користь від них для підвищення ефективності управління власними коштами.

Таким чином, підвищення фінансової грамотності як чинник оптимізації витрат домогосподарств потребує не тільки державної уваги, але й особистих зусиль населення. Необхідно зазначити, що в сучасній науково-популярній літературі та просвітницьких інтернет-ресурсах широко представлені фінансові поради щодо ведення особистого бюджету, оптимізації особистих витрат. В більшості вони передбачають поради щодо економії витрат за рахунок пошуку більш дешевих продуктів та послуг, вишукування знижок та акцій, відмови від використання певних благ, відвідування закладів відпочинку та інше. Попри те, що частина цих порад має раціональне пояснення і може бути корисною для домогосподарств при управлінні їх витратами, в більшості вони пропагують психологію бідності, що не пов'язана із фінансовим успіхом. Проте, варто просувати низку перевірених досвідом методів оптимізації витрат, а саме:

– методи функціонального і часового розподілу витрат, до яких належать відомі методи «4 конвертів» та річного планування бюджету домогосподарства. Перший метод передбачає розподіл витрат на постійні та змінні з подальшим розподілом змінних витрат рівномірно у розрізі певних інтервалів (тижнів) або напрямів використання (харчування, медичні послуги, транспорт, розваги та ін.). Впровадження такого методу в управління фінансами домогосподарства виховує фінансову дисципліну і дає можливість раціоналізувати витрати ще до їхнього здійснення, на етапі планування.

Щодо другого методу, то він передбачає розподіл витрат у глобальному плані на щорічні, щомісячні, сезонні та спонтанні. Таке розмежування не тільки дає можливість чітко збалансувати дохідну і витратну частини бюджету родини, але й передбачити можливості оперативного маневрування власними коштами для їхнього накопичення впродовж певного періоду з метою оплати сезонних чи річних витрат без відчутного впливу на поточні фінансові можливості;

– методи оптимізації витрат за рівнем їх важливості й терміновості. Вони передбачають розподіл витрат домогосподарства за першою ознакою на важливі, менш важливі та неважливі, а за другою ознакою – на негайні, не дуже термінові та не термінові. Такий підхід до розподілу витрат формує інформаційну базу для планування бюджету домогосподарства через збалансування витрат із наявними доходами в оптимізаційній матриці. Попри високу ефективність цього методу, він є доволі складним, а отже не надто популярним у населення;

– метод структурної оптимізації витрат за рівнем їхньої корисності, який передбачає поділ витрат на обов'язкові, бажані та витрати на товари розкошів із подальшим плануванням їхньої структури у бюджеті домогосподарства. Першу групу складають витрати на придбання базового набору продуктів харчування, оплату життєво важливих послуг та покриття інших необхідних потреб. друга група представлена витратами на споживчі потреби, які є еластичними за ціною і у випадку нестачі фінансових можливостей можуть бути відкладені до кращих часів. Третю групу утворюють витрати на блага, які є атрибутом розкішного

життя. При раціональному управлінні власними ресурсами домогосподарства, ці витрати здійснюються в останню чергу.

Таким чином, оптимізація витрат домогосподарств є складним завданням, яке потребує не тільки державної уваги, але й особистих зусиль кожного члена родини. Передумовою ефективності реалізації цього завдання є усвідомлення його важливості та корисності для підвищення добробуту кожного індивіда й суспільства загалом. Попри напрацьованість наукових методик та підходів до оптимізації витрат домогосподарств, успішність їхнього використання залежить від подолання інертності суспільства, його націленості на підвищення рівня фінансової обізнаності для кращого управління власними фінансами.

ВИСНОВКИ

Витрати домогосподарств відіграють вагому роль в економічній системі, створюючи багатоаспектний вплив на усі аспекти її функціонування. Вивчення витрат домогосподарств є важливим напрямом економічної науки, адже дозволяє зрозуміти механізми формування споживчої поведінки населення, оцінити рівень добробуту та ефективність соціально-економічної політики держави.

Витрати домогосподарств формуються у складному середовищі, що об'єднує чинники внутрішнього та зовнішнього походження та різного характеру дії. До чинників зовнішнього походження належать: рівень економічного розвитку країни та її національного доходу; схильність до заощаджень, зважаючи на їх обернену корельованість із витратами домогосподарств; рівень позикового процента на фінансовому ринку; рівень політичної та економічної стабільності в країні; рівень безробіття та конкуренції на ринку праці; загальний рівень оподаткування в країні. Не менш вагомим є вплив на витрати домогосподарств внутрішніх чинників, які зумовлені специфікою складу конкретної сім'ї. До них належать такі чинники: рівень доходів домогосподарства, який залежить від вікового складу його членів, наявності роботи та інших характеристик; схильність до наслідування, «стадний інстинкт» суспільства; рівень фінансової грамотності членів домогосподарства.

У статистичних спостереженнях при оцінюванні показників витрат домогосподарств використовують підхід до їхнього поділу на грошові та негрошові (натуральні). Крім цього підходу, в науковій літературі представлено широкий перелік ознак для класифікації витрат домогосподарств, які виражають їхні особливості: за необхідністю, регулярністю здійснення, функціональним призначенням, розміром та іншими. Незважаючи на багатоманіття наукових підходів до розмежування витрат домогосподарств, найбільш поширеним є їхнє розмежування за функціональним призначенням на споживчі та неспоживчі витрати.

Витрати на споживання є основою сукупних витрат домогосподарств, забезпечують задоволення матеріальних та духовно-культурних потреб усіх їх членів, відновлення фізичних та моральних сил для подальшої життєдіяльності. У макроекономічному контексті сукупні витрати домогосподарств України у 2017-2022 рр. характеризувались постійним зростанням, незважаючи на різного роду критичні чинники, які загрожували життєдіяльності суспільства – епідемію коронавірусу та зумовлені нею карантинні обмеження, початок повномасштабної війни з росією та ін. Споживчі витрати за період 2017-2021 рр. збільшились з 2,36 трлн грн до 3,92 трлн грн. або майже в 1,7 рази. У мікроекономічному контексті за період 2016-2020 рр. сукупні витрати в розрахунку на одне домогосподарство на місяць зросли в 1,7 рази й сягнули в середньому 9,52 тис. грн. Незважаючи на багаторазове зростання як доходів, так і фінансових можливостей щодо здійснення витрат, інфляційне знецінення вартості грошей в Україні є причиною того, що домогосподарства не можуть суттєво змінити структуру власних споживчих витрат, продовжуючи працювати «за їжу». Також у 2016-2020 рр. спостерігалось прискорене зростання в аналізованому періоді обсягу витрат домогосподарств на купівлю тютюнових виробів, оплату транспортних послуг і послуг зв'язку, що зумовлене впливом політики уряду у відповідних сегментах споживчого ринку України. Через закритість інформаційної бази соціальної статистики з причин безпеки неможливо оцінити вплив повномасштабної війни на споживчі витрати домогосподарств. Проте, враховуючи катастрофічні наслідки війни можемо припустити, що в останні роки показники динаміки й структури цих витрат значно погіршились.

Подібно до споживчої компоненти, неспоживчі витрати домогосподарств також характеризуються поступальним зростанням, але їхня динаміка у розрізі років має високу волатильність. У складі цієї групи сукупних витрат незначну частину займають витрати, пов'язані із виплатою доходів від власності, натомість витрати населення на сплату податків та інших поточних трансфертів зросли за останні роки утричі й становлять половину неспоживчих витрат.

Враховуючи слабкість вітчизняного фондового ринку, провідну роль у витратах на придбання реальних та фінансових активів домогосподарств мають вкладення у банківські депозити. Навіть в час війни населення не відмовилось від інвестування власних заощаджень у депозити, більш того, вони мали тенденцію до прискореного зростання. В умовах війни інші неспоживчі витрати, зокрема благодійна допомога та інші витрати, пов'язані із зменшенням негативних наслідків воєнних дій на різні верстви суспільства збільшились. Зростання патріотичних настроїв в Україні супроводжувалось збільшенням обсягів фінансової підтримки оборони та реалізації гуманітарних проєктів щодо тих, то постраждав від російської агресії.

Оптимізація витрат домогосподарств є важливою частиною раціонального фінансового управління, що має безпосередній вплив на добробут населення, стійкість економіки та фінансову безпеку як окремих сімей, так і суспільства загалом. Вирішення актуальної проблеми оптимізації витрат домогосподарств стає можливим при застосуванні комплексного підходу, що передбачає не тільки свідомі зусилля окремих домогосподарств щодо грамотного управління своїми витратами, але й застосування різних заходів з боку держави, спрямованих на стимулювання раціоналізації споживчих і неспоживчих витрат. Вплив держави на оптимізацію витрат домогосподарств може реалізовуватись у таких напрямках: застосування інструментарію фіскальної політики для стимулювання зміни споживчих пріоритетів, раціоналізації структури витрат у розрізі їх споживчої і неспоживчої частин (диференціація ставок ПДВ, підвищення акцизного податку на шкідливі для здоров'я товари; стимулювання витрат з енергоефективності); регулювання ринку праці й вплив на доходи домогосподарств як основу їхніх витрат; контроль за цінами і регулювання інфляції шляхом демонополізації дерегуляції економіки; реалізація програм підвищення фінансової грамотності для донесення до громадян інформації про способи та прийоми раціонального управління власним бюджетом.

Підвищення фінансової грамотності як чинник оптимізації витрат домогосподарств потребує також особистих зусиль населення. В сучасній

літературі та просвітницьких інтернет-ресурсах широко представлені фінансові поради щодо ведення особистого бюджету, оптимізації особистих витрат. В більшості вони пропагують психологію бідності, що не пов'язана із фінансовим успіхом. Проте, варто популяризувати перевірені досвідом методи оптимізації витрат, а саме: методи функціонального і часового розподілу витрат, до яких належать відомі методи «4 конвертів» і річного планування сімейного бюджету; методи оптимізації витрат за рівнем їх важливості й терміновості; метод структурної оптимізації витрат за рівнем їх корисності. Попри напрацьованість наукових методик і підходів до оптимізації витрат домогосподарств, успішність їхнього використання залежить від подолання інертності домогосподарств, їх націленості на підвищення фінансової обізнаності для кращого управління власними фінансами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

1. Стащук О., Потрапелюк М. Фінансова безпека домогосподарств: сучасний стан та зарубіжний досвід. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-118>
2. Jenkins S. P., O'Leary N. C. Household Income Plus Household Production: The Distribution of Extended Income in The U.K. *Review of Income and Wealth, International Association for Research in Income and Wealth*. 1996. vol. 42(4), pp. 401-419. URL: <https://www.roiw.org/1996/401.pdf>
3. Money & Pensions Service. URL: <https://maps.org.uk/en#>
4. Pigou A. *The Economics of Welfare*. London: Macmillan and Co. LTD, 1920. URL: <http://pombo.free.fr/pigou1920.pdf>
5. Stanley T. J., Danko W. D. *The Millionaire Next Door: The Surprising Secrets of America's Wealthy*. 1st Taylor Trade Pub. ed. Lanham, Md.: Taylor Trade Pub., 2010.
6. Ваучери на навчання. Зміни в 2024 році, які розширили можливості на отримання ваучера. URL: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/vauceri-na-navcanna-zmini-v-2024-roci-aki-rozsirili-mozlivosti-na-otrimanna-vaucera-12093>
7. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) Статистичний збірник / за ред. І. І. Осипової. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 380 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_vrdu2017_pdf.pdf
8. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) Статистичний збірник / за ред. І. І. Осипової. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 379 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/06/zb_vrdu2018.pdf

9. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2020 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) Статистичний збірник / за ред. І. І. Осипової. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 449 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/06/vrd_20_ue.pdf
10. Возняк Г. В., Каспшишак А. В. Детермінанти формування фінансової поведінки домогосподарств регіону в умовах сучасних викликів. *Регіональна економіка*. 2024. № 2. С. 114-126.
11. Вступ до економічної теорії. Підручник / З. Ватаманюк та ін.; за ред. З. Ватаманюка. 3-є вид., допов. Львів: «Новий світ – 2000», 2006. 504 с.
12. Горин В. П. Теоретичні засади кредитування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту. *Світ фінансів*. 2017. Вип. 1 (50). С. 152-165. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/22899>
13. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 516 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/38759>
14. Горин В. П., Булавинець В. М. Теоретичні засади бюджетних трансфертів як інструмента фінансового регулювання суспільного добробуту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 5/1. С. 11-17. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37975>
15. Горин В. П., Тиник Ю. М. Перспективи зміцнення фінансового патріотизму суспільства у контексті інституційних реформ та зміцнення довіри до держави. *Агросвіт*. 2025. № 6. С. 75-82.
16. Городняк І. В. Чинники формування споживчої поведінки домогосподарств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 13. С. 13-16. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/5.pdf>
17. Данілов О. Д., Серебрянський Д. М. Фінанси у запитаннях і відповідях: навч. посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Національний ун-т ДПС України, Київський економічний ун-т менеджменту, 2008. 523 с.

18. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Статистика фінансового сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>
19. Завгородня С. Зміцнення стійкості населення до ризиків для доступності енергетичних ресурсів. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zmitsnennya-stiykosti-naselennya-do-ryzykiv-dlya-dostupnosti>
20. Заїка А. М. Витрати і заощадження домогосподарств України. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2017. № 1. С. 52-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_1_13
21. Замора О., Ярема Л. Особливості розвитку та значення домогосподарства як суб'єкта економічної системи. *Агросвіт*. 2016. № 8. С. 48-52.
22. Кириленко О., Коваль С., Сидор І., Сидорчук А. Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2022. Т. 3 (44). С. 82–91.
23. Кізима Т. Домогосподарство як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку. *Вісник економіки*. 2008. № 3. С. 22-36. URL: <https://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/41>
24. Кізима Т. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2012. Вип. 2. С. 64-71. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/14651>
25. Кізима Т., Кізима А. Домогосподарства на фінансовому ринку України: поведінково-мотиваційний аспект. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 3. С. 89-101. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/7441>
26. Кізима Т. Витрати домогосподарств України: сутнісно-аналітичний аспект. *Вісник THEU*. 2009. № 2. С. 61-70.
27. Кізима Т. Доходи і витрати домогосподарств в системі показників рівня життя населення. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4. С. 343–350. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_4_74
28. Кізима Т., Шаманська О. Споживча поведінка домогосподарств: сутність, моделі, вектори оптимізації. *Світ фінансів*. 2012. № 1. С. 7-16.

29. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.
30. Коваленко А. Скільки школярів не мають базових знань із фінансової грамотності? Дані міжнародного дослідження. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/yakiy-riven-finansovoji-gramotnosti-suchasnih-pidlitkiv-rezultati-mizhnarodnogo-doslidzhennya-306373/>
31. Коваль О. Фінансова грамотність літніх людей. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/finansova-hramotnist-litnikh-lyudey>
32. Коваль С. Л. Особливості фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 7/2. С. 28–34.
33. Коцюрубенко Г. М. Витрати домогосподарства та їх класифікація. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2010. Вип. 26(1). С. 186-190.
34. Ліпич Л., Івашко О., Мостенець С. Формування системи управління доходами та витратами домогосподарств: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 204 с.
35. Методологічні пояснення до розділу «Демографічна та соціальна статистика. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
36. Мочерний С. В. Політична економія: навч. посібник. К.: Знання-Прес, 2002. 687 с.
37. На 28% більше донатів зібрали 3 найбільші фонди у 2024 році. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/donates-in-war-2024>
38. Онищенко В. ПДВ 2025. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/17630-pdv-2025>
39. Пасічник Ю., Сукач О. Дискурс щодо витрат домогосподарств сільської місцевості у контексті європейських економічних студій. *Журнал європейської економіки*. 2023. Т. 22, № 2. С. 235-263.

40. Патока М. Зеленський підписав закон про підвищення акцизу на тютюн. Наскільки виростуть ціни? URL: <https://suspilne.media/977959-zelenskij-pidpisav-zakon-pro-pidvisenna-akcizu-na-tutun/>
41. Пащенко О. В., Жарікова О. Б. Методичні засади аналізу витрат домогосподарств України. *Economics and Business Management*. 2023. Vol. 14. No. 3. pp. 34-52.
42. Річні національні рахунки. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
43. Рожко В. Хочу підняти настрій на тлі останніх новин». Гороховський показав статистику донатів у monobank. URL: <https://mc.today/uk/hochu-pidnyati-nastrij-na-tli-ostannih-novin-gorohovskij-pokazav-statistiku-donativ-u-monobank/>
44. Серватинська І. М. Доходи і витрати домогосподарств: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 3. С. 141-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2018_3_14
45. Середньостатистична частка витрат українця на продукти харчування зросла до 50%, - ЗМІ. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/175513-serednostatistichna-chastka-vitrat-ukrayintsya-na-produkti-kharchuvannya-zrosla-do-50-zmi>
46. Сидор І. П., Віятик І. В. Фінансове консультування та його вплив на зростання суспільного добробуту населення. *Світ фінансів*. 2021. № 4. С. 88-103. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/49102>
47. Сидор І. П., Петрушка О. В. Заощадження в системі інвестиційних ресурсів домогосподарств України. *Економічні студії*. 2019. № 3 (25). С. 143-147. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37338>
48. Сидорчук А. А. Фінансова стійкість домогосподарств: теоретичні основи та прикладні аспекти. Монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. 474 с.
49. Скриньковський Р. М., Цибульський Ю. І. Витрати домогосподарств України: змістовно-сутнісні та інформаційно-аналітичні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 1. С. 38-42.

50. Соколенко Є. Семиразове зростання: економістка заявила про збільшення крайньої бідності в Україні. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/semirazove-zrostannya-ekonomistka-zayavila-pro-zbilshennya-kraynoji-bidnosti-v-ukrajini-12850248.html>
51. Старостенко Г. Г. Політична економія: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 344 с.
52. Статистичний щорічник України 2022 / за ред. І. Є. Вернера. К.: Державна служба статистики України, 2023. 387 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf
53. Українці витрачають на харчі майже половину своїх доходів – науковці. URL: <https://kurkul.com/news/19615-ukrayintsi-vitrachayut-na-harchi-mayje-polovinu-svoyih-dohodiv--naukovtsi>
54. Фінанси: підруч. / В. П. Горин, В. Г. Дем'янишин, О. П. Кириленко [та ін.]; за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 632 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/51033>
55. Фінанси: підручник / С. І. Юрій та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Знання, 2012. 688 с.
56. Шевченко О. О. Формування споживацької поведінки домогосподарств в умовах розвитку нової економіки: інституціональний аспект. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2009. № 7-8. С. 26-30.
57. Юрчишена Л. Політична економія: навч. посібник. Вінниця: ВФЕУ, 2014. 341 с.
58. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика. Монографія / Т. Богданова та ін.; за ред. В. Никифоренка. Одеса: Одеський національний економічний університет, 2012. 316 с.
59. Ясишена В., Долюк А., Ярова Ю. Політика управління бюджетом домогосподарства. *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія: Економічні науки. 2024. Т. 326, № 1. С. 280-288. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-326-44>

60. Петручок Д. Дискусійні питання сутності витрат домогосподарств та чинники їхнього формування. *Фінансове забезпечення сталого розвитку: збірник наукових праць*. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. Вип. 4. Ч. 2.
61. Квасниця О., Петручок Д. Вектори оптимізації витрат домогосподарств у контексті підвищення фінансової грамотності та раціоналізації державного втручання. *Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів: збірн. матер. XXII Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених* (м. Тернопіль, 28 трав. 2025 р.). Т. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2025.

Додаток А

Складові споживчих витрат домогосподарств (згідно міжнародної класифікації індивідуального споживання товарів і послуг за цілями)

1. Продукти харчування та безалкогольні напої;
2. Алкогольні напої та тютюнові вироби;
3. Одяг та взуття;
4. Житлові послуги, вода, електроенергія, газ та інші види палива;
5. Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та повсякденний догляд за будинком;
6. Охорона здоров'я;
7. Транспорт;
8. Зв'язок;
9. Організація відпочинку та культурні заходи;
10. Освіта;
11. Готелі, кафе і ресторани;
12. Інші товари та послуги.

Джерело: побудовано за [29]

Додаток Б

Споживчі витрати домогосподарств України у 2016-2020 рр. у розрізі груп товарів і послуг, грн/місяць в розрахунку на одне домогосподарство

Показники витрат	2016	2017	2018	2019	2020
Споживчі сукупні витрати, з них:	5331,5	6634,1	7655,4	8826,3	8693,5
Продукти харчування та безалкогольні напої	2852,7	3423,7	3962,5	4501,6	4575,9
Алкогільні напої	66,4	82,3	102,4	112,7	113,9
Тютюнові вироби	101,8	141,5	174,5	194,3	217,1
Одяг і взуття	314,7	397,0	460,4	523,9	459,4
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	917,5	1213,2	1276,0	1409,2	1366,9
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	97,2	143,2	174,8	175,7	211,1
Охорона здоров'я	238,7	272,0	334,4	400,6	411,2
Транспорт	205,3	260,7	306,1	465,3	377,8
Зв'язок	133,1	168,8	212,2	272,0	325,8
Відпочинок і культура	80,6	117,7	146,0	159,5	143,9
Освіта	56,5	76,0	83,5	105,0	83,6
Ресторани і готелі	125,1	162,4	201,2	256,1	148,3
Різні товари і послуги	142,1	175,7	221,6	250,5	258,8

Джерело: побудовано за [7; 8; 9].